

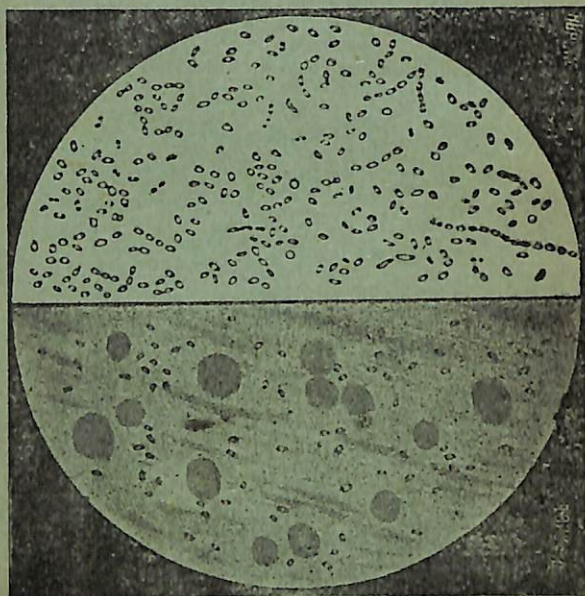
Dep.
Gr. A. H. 6. 385
1675

ԿԱԶՄԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆՆՅ

ԺԱՆՏԱԽՏ

(P E S T I S)

Հանրամատչելի զրոյց երեք պատկերով

ТИФЛИСЬ

Тип. „Экономія“, Ав. Мугдуси-Акопова
Б.-Ванкская ул. № 3.

1911

616.9

7-17

76

30 JUL 2010
2-3867a
1645
Armenia
2-3867a
616-9
7-17
ՀԱՅՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԱՆԴԱՐԱՆ
77/8

ԺԱՆՏԱԽՏ

(P E S T I S)

Հանրամատչելի գրույց երեք պատկերով

Հասարակական առողջությունը ժողովրդների բախտաւորութեան հիմքն է կազմում և երկրի հզօրութիւնը: Նրա վերաբերմամբ հոգացողութիւնը պէտք է լինի իւրաքանչիւր պետական մարդու առաջի պարտականութիւնը:

Ասել է լօրդ Բիկօնսֆիլդը Անգլիական պարլամենտում դեռ 1875 թին:

Հասարակական առողջութիւնը այն հիմնաքարն է, որի վրա հիմնվում են ժողովրդի բարօրութիւնը և պետութեան հզօրութիւնը:

ԴԻԶԻՍԷԼԻ,

ИЗВ. № 20621

ТИФЛИСЪ

Тип. „Экономія“, Ав. Мугдуси-Акопова
Б.-Ванская ул. № 3.

1911

0103 JUL 0 8
2 8 MAR 2013

6831

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԿՐԹԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԻՆ

Ժանտախտի երևալու վտանգը մեզանում ոչ միայն չէ անցել, այլ և աւելի քան հաւանական պէտք է համարել հէնց այժմ:

Անցեալ տարւոյ Օդեսսայի համաճարակը, Բաթում, Բագու և Հաշտարխան ծովափնեայ քաղաքներում երեան եկած առաջին դէպքերը, չեմ ասում դեռ Հաշտարխանի նահանգում կիրգիզեան տափաստաններում և Օդեսսայում պարբերաբար երեւացող համաճարակը, անշուշտ, նպաստաւոր հող են պատրաստել նոր համաճարակային բռնկումների համար:

Այդ բանին քիչ չեն նպաստել անցեալ տարւոյ Մանջուրեայի սոսկալի կոտորածը: Այդ անկոչ հիւրի երեւալը Գովկասի սահմաններում այնքան էլ դժւար չէ, անսպասելի էլ համարվել չէ կարող: Եւ եթէ, իսկապէս, նա մուտք գործելու լինի, դա կ'լինի մի ընդհանուր համատարած ազիտ, քանի որ տեղական ազգաբնակութիւնը ընդհանրապէս և մասնաւորապէս հայ շինականը, հայ գիւղական համայնքները տարրական անգամ հասկացողութիւն չունեն այդ հիւանդութեան որպիսութեան, նրա դէմ ընդհա-

370 6-82

նուր ոյժերով մաքառելու պայմաններ ստեղծելու և միջոցներ ձեռք առնելու մասին: Որովհետև այդ ահուելի հիւանդութեան վերաբերեալ հրատարակված հանրամատչելի գրքոյկներ չըկան հրապարակի վրայ (բացի մեծ քաղաքներում բժիշկների կարգացած ու ատենախօսած դասախօսութիւններէ): Ուստի մենք նպատակայարմար գտանք կազմել ներկայ աշխատութիւնը և առաջարկել հայ ընթերցող հասարակութեանը, յուսալով որ այդ գրքոյկը օգտակար կ'հանդիսանայ, հետաքրքրութիւն կ'գրաւի և լաւ ընդունելութիւն կ'գտնի ժողովրդական լայն խաւերի մէջ: Մենք մեր ոյժերը ներածին չափ աշխատել ենք ամփոփել այնտեղ այդ հիւանդութեան նկատմամբ եղած կարեւոր հին և նորագոյն տեղեկութիւնները, օգտուելով, ի հարկէ, յայտնի հեղինակներէ գիտական գրքերից և ընթացիկ բժշկական մամուլից:

Միևոյն ժամանակ այդ սոսկայի հիւանդութեան նշանների հետ ծանօթացնելու և մօտաւոր դադափար տալու նպատակով գրքոյկին կցումենք հետեւի պատկերները. 1) ուռուցքալին ժանտախտը կոնսուակին, 2) ժանտախտի փթախտային վերջը գլխի վրայ և 3) ժանտախտի բացիւները:

Ֆելիքս Յովհաննէս Դանիելեանց

Ղաթարի պղնձահանքեր:

(Զանգեզուրի գաւառ)

Ժ Ա Ն Տ Ա Խ Տ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ:— Ժանտախտը, ինչպէս երևում է մեզ հասած տեղեկութիւններից, յայտնի է եղել դեռ ևս շատ հին ժամանակներից, հաստատապէս տարափոխիկ, վարակիչ հիւանդութիւն է, որի զրգապատճառները 1894 թիւն Հօնգ-Վօնգում ֆրանսիացի Հերսէնի և միաժամանակ մէկը միւսից անկախ Եապօնացի Կիտագատօի ջանքերով գտնված ժանդախտի բացիւներն են: Այդ մասին ականարկներ կան Աստուածաշունչ գրքի մէջ, յիշուած է նաև Հօմերոսի Իլիականի մէջ, Հերօդոտի և մանաւազ Թուկիդիդէսի մօտ (երկրորդ Պելլօպոնեսեան կռիւների ժամանակից համաճարակներին 431 թիւն Ք. ժ. առաջ): Հին ժամանակներում և նոյն իսկ առաջի տարում Ք. ժ. յետոյ, թէ այդ և թէ միւս բոլոր համաճարակները հարց է դեռ իրօք եղե՞լ են ժանտախտային, ինչպէս այժմս ենք մենք հասկանում «ժանտախտ» խօսքը: Կարելի է ասել, որ դա դեռ ևս վիճելի խնդիր է, որովհետև այդ ժամանակաշրջանում թէ ականատեսները և թէ հեղինակները մարդիկ չէին կարողանում որոշել ու նկարագրել, տալ այսպէս ասած կլինիկական նշանները, այլ հիմնվում էին

այդ տարափոխիկ հիւանդութեան ընդհանուր նշանների և ընդհանուր մահացութեան վրայ. ինչպէս որ ասել է Գալէնը (ապրել է I տարում Ք. ծ. յետոյ). «եթէ մի տեղում որեւէ հիւանդութիւն լայն ծաւալ է ստանում, դա կոչւում է համաճարակային հիւանդութիւն, իսկ եթէ միաժամանակ մեռնում են հիւանդացողներից շատերը, դա արդէն նշանակում է ժանտախտ է»

Առաջին իսկական մեծ ժանդախտի համաճարակը, որ բռնել էր Հռովմական ամրող յետութիւնը, և կլանեց, համարեա, ազգաբնակչութեան կէս մասը, պատահեց Յուստինիանոս կայսրի օրով, VI դարում, և կոչվում է Յուստինեանի ժանտախտ: Ժանտախտային այդ մեծ համաճարակը ճշգրիտ նկարագրված է:

Գ.-Պօլսում ժանտախտը, որ տարածուած էր 542 թւին, օրեկան կոտորում էր 10 հազար մարդ: Այդ ժամանակներից յետոյ ժանտախտը Եւրոպայում երեւցել է պարբերաբար և մեծ կոտորածներ է առաջ բերել:

Ժանտախտի ամենասաստիկ համաճարակը պատահել է XIV դարում, այն է 1347—1352 թւականները: Պատմութեան մէջ այդ համաճարակը ՍԵԻ ՄԱՀ անունը սաացաւ և մուտք գործեց Եւրոպա Մսիայից, այն է 2ինաստանից, որտեղ, չինացոց պատմագիրների ասելով, 5 միլիոնից աւելի մարդ կոտորեց, իսկ Եւրոպայում նա կլանեց ազգաբնակչութեան ($\frac{1}{4}$) մի բաւորը մասը: Սև մահը բռնեց ամրողջ Եւրոպան, տարած-

վելով մինչև հեռաւոր հիւսիսը, ինչպէս Գրէլանդիան: Ժանտախտը չէ խնայել նաև Ռուսաստանին, ուր նա 1351 թւին մուտք գործեց մի կողմից Լեհաստանի, իսկ միւս կողմից՝ Հաշտաբխանի վրայով:

Մեռածների մասին ճշգրիտ տեղեկութիւններ չըկան, բայց անկասկած է, որ մահացութիւնը համեմատաբար աւելի է մեծ եղել թէ՛ նախկին և թէ՛ յետագայ համաճարակներից: Ինչպէս նկարագրում են, շատ տեղերում ազգաբնակչութիւնը լրորովին բնաջինջ է եղել: Իտալիայում ալդ շրջանում մեռել է ազգաբնակչութեան կէսը, Գերմանիայում, մօտ $1\frac{1}{2}$ միլիոն, քիչ չեն վնասուել նաև միւս պետութիւնները: Տեղ-տեղ մահացութիւնը այսքան մեծ է եղել, որ թաղելու հնարաւորութիւն չեն ունեցել. շատերին գցում են եղել գետերը, ծովերը: XIV-րդ դարում Եւրոպայում ժանտախտից մեռել է 25 միլիոն ժողովուրդ, յետագայ տարիներում այդ հիւանդութիւնը մերթ երևում էր, մերթ կորչում միջին և հարաւային Եւրոպայի այլ և այլ մասերում, իսկ ամենից աւելի ևս սիրեց Լեհական և Ցանկական Պետութիւնները, նմանապէս Եգիպտոսը, Սիրիան ու շարունակուեց մինչև XVII դարը: Այդ դարից սկսած արեւմտեան Եւրոպան ազատ մնաց աննշան բռնկումներից անգամ, և ժանտախտը, այնուհետև նկատվում է միայն Ռուսաստանում ու Բալքանեան թերակղզում:

Ռուսաստանի նկատմամբ սկզբնական տե-

ղեկութիւնները ժանտախտի մասին վերաբերում են 1090 թւին, երբ Կիէվում, նետուր տալեգրի ասելով, երկու շաբաթվայ մէջ մեռան 7000 հոգի: Դաժան սև մահը 1351-1353 թ. տարածուած էր Ռուսաստանի բարեխառն գօտիներում, որոնց համաճարակը անթիւ ժողովուրդ կ'անցնէր, իսկ մի քանի քաղաքներում նոյն իսկ բնաջինջ արեց ամբողջ անգարնաշնչութիւնը: Ամենից անելի տուժեցին Պսկով և Նովգորոդ քաղաքները: Ժանտախտից միուս Նովգորոդի Վասիլի արքեպիսկոպոսի և Մեծ իշխան Սիմէօն Գորգին: XV, XVI և XVII դարերում նա յաճախակի յայտնվում էր Ռուսաստանում, բայց անելի կործանարար, աներիչ համաճարակը Ալէքսէյ Միխայլովիչի թագաւորութեան օրերովն էր, 1654 թւին: XVIII դարի յայտնի դարձաւ Մօսկվայի սոսկալի համաճարակով, որ սկսվեց 1770 թւի հոկտեմբեր ամսից և նոյն տարին 1772 թ. դեկտեմբեր ամսին, և այդ ժամանակվայ ժանդախտի համաճարակները դէմ մաքանող գլխաւոր հերոս բժիշկ Շաֆօնսկու ասելով, զոհ տարան 130 հազար մարդ, որից միայն 127 հազարը թաղուէլ է պիտուութեան հաշւով: Այդ համաճարակից յետոյ ժանտախտը դարձեալ երեւցել է մի քանի տեղերում, բայց այլևս մեծ չափերի չի հասնի: Պատերազմական գործողութիւնների ժամանակ նա յաճախակի երևում էր գորբերի մէջ Պետրոս I-ի և Եկատէրինա II-ի դիմերով:

Մասնաւորապէս Գովկասում ժանտախտը առաջին անգամ երևացել է միևնոյն XVIII-րդ դարի սկզբներում 1716—1717 թւին տանելով 70,000-ից անելի զոհեր: Վրաստանում ժանտախտը 1770 թւին առաջին քանակութեամբ զոհեր է տանում թէ՛ ռուս զօրքերից և թէ՛ տեղական ազգաբնակչութիւնից: Միայն Թիֆլիզի իրա մէջ մեռնում են 4,000 հոգի: Համաճարակը այնքան ուժեղ է լինում և սարսափը այնքան մեծ, որ 1781 թւին էրակլի թագաւորը փախչում է քաղաքից: 1797-1798 թւականներին, մի փոքր մեղմացած համաճարակը շնչում է թիֆլիսում նոր թափով և այնքան ուժեղ, որ կառավարութիւնը ստիպուած է լինում արգելել ժողովրդին յուղարկաւորելու վախճանուած էրակլի թագաւորի մարմինը (Աղ. Երիցեան): Պաշտոնական տեղեկութիւնների համաձայն, ժանտախտի համաճարակը այնուհետև 1798 թւից մինչև 1854 թականի վերջը պատահել է երեք անգամ, որոնցից առաջինը տեւել է մինչև 1818 թիւը, այսինքն 20 տարի, երբեմն սաստկանալով, երբեմն էլ թուլանալով: Նրա ծագումը ջաղկապում են «Հարսի և Ախալցխայի փաշալուծեան ու թիւրքիայի նրանց հարեան մասերում» տիրող ժանտախտային համաճարակի հետ, իսկ բարեպատեհ պայմանը Գովկասի նուաճման համար սկսած պատերազմական գործողութիւններն էին, որոնց շնորհիւ նա մուտք գործեց զօրքի մէջ, անցաւ Գովկասի ազգաբնակչութեանը, ապա և Ռուսաստան:

Ժանտախտային երկրորդ համաճարակը Կովկասում սկսուեց XIX դարի առաջին կեսում՝ 1828 թվին սակայն նա տեսնւյ 3—4 տարի միայն: Այս անգամ ևս նրան ներմուծել էին թիւրքիայից ռուսական զօրքերը, որոնք Պասկէվիչի հրամանատարութեամբ պաշարել էին Էրզրումը և Ղարսը: Ղարսի բերդը առնելուց յետոյ, ռուսական զօրքերի մէջ 20 օրվայ ընթացքում ժանտախտից մեռան 520 հոգի և Պասկէվիչը հարկադրուած էր նոյն իսկ այսպիսի մի զեկուցում ուղարկել. «Ժանտախտ երևաց զօրքի մէջ Ղարսը առնելուց 3 օր յետոյ. այդ հանգամանքը մեզ հարկադրեց դադրեցնել մի առ ժամանակ պատերազմական գործողութիւնները»: Այդ ժամանակ Ղարսում ժանտախտից մեռան 2600 հոգի, իսկ առողջացողներ եղան միայն 46 հոգի: Երրորդ համաճարակը դարձեալ թիւրքիայից էր անցել. նախ և առաջ նա սկսուեց պատերազմող զօրքերի մէջ և ռուսական զօրքերից էլ, չլ նայելով որ բռնկումը համեմատաբար շուտ ու մեկուսացվեց, նա այնուամենայնիւ անցաւ սահմանագլխի մօտ գտնուող շրջանները 1843 թվին և Երեւան ու Ալէքսանդրօպօլ բաղաճներում բաւական կոտորած արեց: Վերջին անգամ ժանտախտը 1854 թվին երևաց նաև Կանձակում, բայց շատ թեթեւ ու շուտ անցաւ: 1854 թվականից դէսը՝ մինչև մեր օրերը, բարիբախտաբար Կովկասը զերծ է մնացել այդ անկոչ հիւրից, այդ սարսափելի հիւանդութեան այցելութիւնից:

Յիշատակված ժանտախտային դէպքերը բոլորն էլ վերաբերում են այս հիւանդութեան ռուսացային (բուբոնի) կոչուած տեսակին:

Ժանտախտը XIX-րդ դարում յաճախակի մուտք է գործել ոչ միայն Կովկասը, այլ և Ռուսաստանի ստորին նահանգները, յայտնուել է Օդեսայում, Սևաստօպօլում և Վօլգայի ստորին հոսանքներում (գլխաւորապէս Հաշտարխանը): Երկար ընդհատումներից յետոյ, նա նորից երևաց Հաշտարխանի մօտերքում՝ Վատլեանակ ստանիցայում (կօզակների գիւղ) 1878 թվի հոկտեմբերի 17-ին և շարունակուեց մինչև 1879 թվի յունվարի 13-ը, տանելով 359 զոհեր, որոնցից՝ 3 բժիշկ, 6 ֆելդշեր, մի գլխութեան եղբայր և մի գլխութեան քոյր:

Վատլեանկայում 1879 թվին յունվար ամսին երբ երևաց ժանտախտը, նրա առաջն առնելու համար նշանակվեց Հաշտարխանի, Սարատօվի և Սամարայի ժամանակաւոր գեներալ նահանգապետ կոմս Լօրիս-Մելիքեանը լիազօրուած անսահմանափակ իրաւունքներով: Յունվարի 27-ին երբ հասաւ ծարիցին, ժանտախտի էպիդեմիան թուլանում էր, մասամբ չափազանց դաժան կարանտինային միջոցների շնորհիւ, որը ձեռք էր առել ինքը ազգաբնակչութիւնը ժանտախտով բռնկուած ստանիցայում, այնպէս որ Լօրիս-Մելիքեանին մնում էր նախազգուշացնել նրա կրկնվելը՝ տեղական սանիտարական պայմանները

բարեկաւելով: Պաշարելով չորս զօրաշղթայով ամբողջ Հաշտարխանի նահանգը, Լօրիս-Մելիք-հանը տնձամբ յաճախեց Վիտլեանկան և համոզուելով որ վտանգը անցել է, ինքը գեկուցում տուեց գեներալ-նահանգապետութիւնը վերացնելու համար, ծախսելով իրաւ տրամադրութեան տակ դրված 4 միլիօնից ոչ աւել 308 հազար ռուբլուց և այգալիսով, շնորհիւ Լօրիս-Մելիքեանի սամնակտրուկ միջոցների, համաճարակը չտարածվեց, մեկուսացվեց ու կարճ ժամանակամիջոցում վերցացաւ:

Վերջին համաճարակը սկսուեց 1894 թւին հարաւային 2ինաստանում, ապա անցաւ Հնդկաստան և անագին զոհեր տարաւ Կանտօնում, այդտեղ մեռաւ 60 հազար մարդ. նախ երեւաց Բօմբէյում: Անդեղից նա մուտք գործեց Հօնգ-Կօնգը Հնդկաստանը: 1896 թւից մինչև 1910 թիւը, այսինքն 15 տարուայ ընթացքում, ժանտախտից մեռել են ընդամենը, գոնէ, 7000,000 մարդ: Եւ այդ շրջանում ոչ մի տարի չէ պատահել, որ նա հարիւրաւոր կեանքեր տարած չը լինի: Հնդկաստանից, շնորհիւ առևտրական եռուն յաբաբերութիւնների, միշտ մուտք է գործում Եւրոպայի և այլ երկրների գանազան նահանգիստները: 1898 թւի հոկտեմբերին ժանտախտը յայտնվեց Ռուսաստանի միջին-ասիական սահմաններում, այն է Մամարկանդի շրջանի Անգօր դշաւում: Շնորհիւ կառավարութեան ձեռք առած արտակարգ միջոցների, հնարաւոր

եղաւ սակայն նրան մեկուսացնել և տեղն ու տեղնէյ արմատախիլ անել:

1898 թւին ժանտախտը մեծ աղմուկ առաջ բերեց Վիէնայում: Հիւանդաբանական-անդամահատական ինստիտուտի ծառայ Բարիշը վարակուեց ժանտախտով, հաւանօրէն, ժանտախտի կուլտուրաների հետ անզգոյշ վարվելուց: Նա թոքային տեսակի ժանտախտով հիւանդացաւ, որը առաջին օրերում բժիշկները համար անճանաչելի էր մնացել: Իրանից վարակուեց բժշկապետ Գերման Միւլլերը և հիւանդապահ կին Պէխա: Երեքն էլ մեռան: Զեռք առած միջոցների շնորհիւ, Վիէնայում այլևս նոր դէպք չը պատահեց:

Ռուսաստանում ժանտախտի բռնկումները վերջին ժամանակներս յաճախակի են պատահել, այսպէս օրինակ Գօլօրօվկա և Վլադիմիրօվկա գիւղերում (Հաշտարխանի նահանգում), Օդեսայում, Ուրալիան շրջանում և Կիրկիզների տափարակներում, որտեղ մինչև այժմ էլ կրկնվում է ամեն տարի, իսկ ներկայումս նաև Մանջուրիայում: Ժանտախտը երևաց Օդեսայում մայիսի սկիզբներին: 1910 թւին յուլիսի կեսին նկատելի կերպով սաստկացաւ: Ժանտախտային համաճարակի ամբողջ ընթացքում և 4 ամսում բոլորեց հիւանդացու 160 ձուգի, որոնցից մեռան 50-60 հոգի, այսինքն 30% հ. բարեբախտաբար, ձեռք առնված արտակարգ միջոցներով, աջողկեց սահմանափակել համաճարակը:

րակը Օդեսսայի մէջ և թուլացնել: Ներկայ տարվայ լրագրական տեղեկութիւնները հաղորդում են թէ Օդեսսայում, թէ Հաշտարխանի նահանգի՝ Գիրգիգեան տափաստաններում հատ-հատ երևացող ժանտախտային դէպքերի մասին:

ԺԱՆՏԱԽՏԻ ԽՎՋԲՆԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ— Ինչպէս ասացինք վերևում ժանտախտի սկզբնապատճառները բացիլներն են, որոնք ունեն իրանց առանձնայատկութիւնը. որովհետև ժանտախտով հիւանդացած մարդկանց և կենդանիների կազմուածքի մէջ, անգամ դիակների մէջ, գտել են յատուկ բակտէրիաներ (մանրէներ) որոնք տուղջ մարդկանց կամ որևէ ուրիշ հիւանդութիւններով հիւանդացողներին երբէք չեն պատահում. նրանց հեշտութեամբ կարելի է աճեցնել մարմնից դուրս և դրա օգնութեամբ էլ առաջ բերել մարդկանց ու կենդանիների մէջ ժանտախտ: Ժանտախտի բացիլները ներկայացնում են փոքրիկ հաստ ձուլաձև և անշարժ ցուպիկներ կլորացրած ծայրերով, որոնք անիլինի գոյնով ներկելուց, ներկայանում են թույլ և մէջը բոլորովին չը ներկուած, ներկվում են միայն ծայրերը: Այդ պատճառով դրանց անուանում են *բաւեռային բակտերիաներ* որովհետև ցուպիկների երկու բնուները, համեմատաբար միջին մասերից, աւելի խիստ են յներկւում: Այդ առանձնայատկութիւնը յատուկ է հաւի խօլերայի բակտէրիաներին: Ժանտախտ հիւանդութեան ցուպիկների թոյնը խօլերայի վիրբիոնների և տիֆի բացիլների տօկսինի (թոյն)

նման կապուած է բակտէրիաների մարմնի հետ և կոչւում է էնդօտօկսին:

Նա հեշտութեամբ պատւաստվումէ առնետներին, մկներին, ծովային խոզիկներին, որոնց նա պանում է մի քանի օրվայ մէջ:

Բաւականին դիմացկուն միկրօբներ են ժանտախտի ցուպիկները, ցրտերում նոյն իսկ չեն կորցնում իրանց կենսունակութիւնը, ինչպէս այժմ նկատելի եղաւ Մանջուրայում վերջին ժանտախտի ժամանակ. լոյսի մէջ, ընդհակառակը, ոչնչանում են լաւականին շուտ՝ մի քանի օրում: Բաւականին ուժեղ ներգործութիւն ունեն նրանց վրա մանաւանդ արևի ուղղահայեաց ճառագայթները, որոնց ազդեցութեան տակ ժանտախտի ցուպիկները ոչնչանում են մի քանի ժամվայ մէջ: Արագ չորացնելը նոյնպէս արագութեամբ սպանում է այդ ցուպիկներին, իսկ եռացնելը՝ անմիջապէս: Նրանք դիմանում են 20 օր ցածր ցրտի, որի շնորհիւ տարվայ ցուրտ եղանակներին մնում են կենսունակ, իսկ բարեխառն աստիճանի և խոնավութեան մէջ կենդանի օրգանիզմից դուրս՝ պահպանվում են շաբաթներով, մինչև իսկ ամիսներով:

Ժանտախտի ցուպիկները շատ հեշտութեամբ կոտորվում են ախտահանիչ միջոցների ներգործութիւնից, այն է սուլեմայի 1:1000, կարբօլեան 5%, թթւութեամբ ոչնչացնումէ նրանց մի քանի րօպէում: Ներգործում է նաև ֆօրմալինի

10%, մարած կիրը 1%, ծծմբաթթուի 5% և կրային 1%:

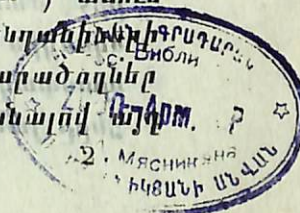
Վերջինս հիւանդի կղկղանքի մէջ 2 ժամվայ ընթացքում սպանում է այդ բացիլներին, իսկ հիւանդի խորխը (բղլամբ) եռացնելուց իսկոյն անվարակելի է դառնում: Ժանտախտով հիւանդի կազմուածքի մէջ ցուպիկները միշտ գտնվում են բուրօնների (գեղձերի) մէջ, նոյնպէս և արեան, լեարդի, փայծաղի և ուրիշ օրգաններում: Գտնվում են նաև խորխի, կղկղանքի մէջ: Եւ լեզւի երեսին գոյացած շերտի մէջ: Առնետները, կապիկները, մկները և տարաբազանները աւելի են ընդունակ շուտով ժանտախտով վարակվելու քան թէ մարդիկ:

Վերջինները, այսինքն տարաբազանները, ժանտախտի տարածման գործում ամենայայտնի դերն են խաղում Սիբիրիայում և Մօնղոլիայում: Դրանք թունաւոր մանրէները իրանց միջոցով փոխադրում են մի տեղից, մի առարկայից ուրիշ գանազան առարկաների վրա, որոնց հետ մարդիկ շփուելով վարակվում են ժանտախտով:

Մի քանի խօսք էլ տարաբազանների մասին: Դրանք պատկանում են կոծողների այն ցեղին, որոնք ապրում են Մօնղոլիայի տափարակներում: Տեղացիները նրանց որսում են ուտելու համար, իսկ մորթուց պատրաստում են գանազան կաշուէ և մուշտակէ ապրանքներ: Սաստիկ երաշտների ժամանակ տարաբազանների մէջ շատ անգամ զարգանում է ժանտախ-

տի նման մի հիւանդութիւն, որ սաստիկ տարափոխիկ է և վարակում է մարդկանց: Այդ ժամանակ զգուշութեան համար զնում են ազդանշաններ և խիստ արգելվում է որսալ տաբաբազաններ, որովհետեւ ժանտախտանման հիւանդութիւնից կոտորուած այդ կենդանիների հետ թեթեւ շփում ունենալը չափազանց երկիւղալի է և վարակիչ մարդկանց համար: Այդտեղի ազգաբնակիչները, որ ընդհանրապէս շատ աղքատ պայմանների մէջ է ապրում, այդ ժամանակ աւելի է տառապում սովածութիւնից և զրկանքներից: Այն ասծինք, որոնք կենդանիներից վարակուել են ժանտախտով, վարակում են ուրիշներին էլ ու այդպիսով ժանտախտի համաճարակը սկսվում է և տարածվում արագութեամբ առևտրական հաղորդակցութեան ճանապարհներով այն բնակավայրերը, որտեղ բնակիչները ապրում են սննդառութեան և առողջապահականի կողմից՝ վատ պայմանների մէջ, աղքատութեան և կեղտոտութեան մէջ:

Մի ամբողջ շարք գիտողութիւններ, որոնք հաւաքուած են եղել ժանտախտի գլխաւոր կենտրոնում՝ Հնդկաստանում, Մօնղոլիայում, Սիբիրիայում և այլն ցոյց են տուել, որ այդ հիւանդութիւնը մեծ մասամբ յատուկ է կոծողներին, և ժանտախտի ձողիկները (*bacillus pastis*) աճում և բազմանում է աւելի սիւրով այն կենդանիների վրայ, որոնց լուերը ծառայում են տարածողներ այդ սարսափելի վարակման և հեռանալով

կոծողների դիակներէջ որովհետեւ նրանք սիրում են կենդանի և տաքարիւն, անցնում են մաքրկանց ու ընտանի կենդանիների. շների և կատուների վրայ.

Այստեղ չափազանց բնորոշ է յիշել հետեւալ դէպքը որ 1910 թւին տեղի ունեցաւ Լօնդօնի մօտիկ Սուֆֆօլկուս: Նախ դեռ նոյն տարին գարնանը Լօնդօնի բակտերիօլօգները լուրջ ուշադրութիւն դարձրին Լօնդօնի մի քանի տներում գտնուած մկների ու առնետների դիակների վրայ, որոնց հետազօտութիւնը ցոյց տուեց որ մեծ քանակութեամբ ժանտախտի բացիւներ են պարունակում իրանց մէջ. անմիջապէս եռանդուն միջոցներ ձեռք առան առնետների ու մկների բնաջինջ անելու համար և վտանգն արդէն անցած էր համարվում երբ անսպասելի կերպով նոյն տարի աշնանը սեպտեմբերի 15-ին հէնց Լօնդօնի քթի տակ Սուֆֆօլկուս հիւանդացաւ Փրեստօն գիւղացի մի օրիորդ էմմի Գուդայլ և 3 օրում մեռաւ ինչ որ անյայտ հիւանդութիւնից, որը համարեա, իսկոյն և եթ գերեզման տարաւ նաև նրա մօրը, խորթ հօրը և մի հարեանուհու: Տեղական բժիշկները իսկոյն միջոցներ ձեռք առան նրանց թաղմանը մասնակցող 12 հոգուն խիստ կարանտինի ենթարկեցին: Բայց քիչ ժամանակից յետոյ, շրջակայ դաշտերում սկսեցին գտնուել թափթփուած առնետների նապաստակների և ճագարների դիակներ: Այդ դիակները յանձնուեց բակտերիօլօգների հետազօտու-

թեան և պարզուեց, որ Սուֆֆօլկի այդ էպիդէմիան իսկական ուռսւցքային ժանտախտ է եղել: Ի միջի այլոց քննութիւնը պարզեց և այն, որ օրիորդ էմմի Գուդայլը հիւանդացել էր կատուն շայելուց:

Փայտօղիները (թախտաբէթիները), լուերը, ողիները և ճանջերը լափում-ծծում են ժանտախտի ցուպիկները և պահում իրանց մարմնի մէջ: Մկների (մեծ մկների) դիակների մէջ նկատուած է, որ ժանտախտի բացիւները կենդանի են մնացել բաւական երկար ժամանակ, իսկ վարակելու յատկութիւնը, թունաւորութիւնը մինչև երկու ամիս:

ՀԱՄԱՃԱՐԱԿԻ ՏԱՐԱՆՈՒՄԸ ԵՒ ՄԳՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆԸ. — Ժանտախտի իսկական աղբիւրները, այսպէս ասած էնդէմիական բները, համարվում են չորս տեղ, որտեղից տարածվում է աշխարհիս զանազան մասերը պրօֆ. Տօլօզանիի ասելով, ժանտախտի բունը գտնվում է Արդէնիայում և Բիրդիստանում: Պրօֆ. Գիրշի ասելով, գտնվում է Հիմալայեան լեռան հարաւային լանջերում, նորագոյն տիդեկութիւնների համաձայն այդպիսի բներ գտնվում են նաև Զինաստանում, իսկ պրօֆ. Գօխի ասելով, Ափրիկայում: Այդ բոլոր տեղերը իրարից զանազանվում են նրանով, որ ներկայացնում են բարձր, ջրով աղքատ տափարակային երկիրներ, որտեղ բնակութիւն են հաստատել աղքատ հովուական ցեղերը: Այդ էնդէմիական (տեղաճարակ) բն-

րից: Ժանտախտը տարածվում է շնորհիւ միջ-
նազգային յարաբերութիւնների, գլխաւորապէս
Ժովային ճանապարհներով, նախ և առաջ նաւա-
հանգստային քաղաքներում:

Ժանտախտի համաճարակի ելևալը որևէ
տեղում և զարգանալը կախուած է երեք գոր-
ծօններից: 1) միկրօբների ներմուծման աստի-
ճանից, 2) սանիտարական և 3) կլիմայական
պայմաններից: Վարակումը մուտք է գործում,
լինչպէս ներկալ բժշկական գիտութիւնն է ցոյց
տալիս, միշտ կամ հիւանդ մարդկանց, կամ կեն-
դանիւնների (առնետների, մկների) և կամ վա-
րակուած իրերի միջոցով: Ժանտախտը զանա-
գանակում է խօլերայից նրանով, որ վեր-
ջինից հիւանդանում են միայն մարդիկ, իսկ
Ժանտախտի տարածմանը ծառայում են մար-
դիկ և կենդանիները (մեծ մկները):

Ապացուցուած է, որ մարդկանց մէջ Ժան-
տախտը բռնկուելուց, առաջ միշտ սկսվում
է մեծ մկների կոտորած, այսպէս ասած Ժան-
տամահ, որոնք տարածում են այդ վարակիչ
մանրէները: Իսկ վերջիններն էլ տարածվում են
սովորաբար այն հողում, որտեղ, շնորհիւ նաւագ-
նացութեան, մուտք են գործում հիւանդ մկնե-
րը: Վերջիններս նաւերից նաւակապ պարանով
կամ նաւից անցնելով նաւահանգիստները ու
ցամաքափր ապրանքների հետ, վարակում են
ցամաքի տեղական մկներին ու այդպիսով արագ
կերպով տարածում Ժանտախտը:

Մկների մէջ Ժանտախտի արագ վարակմա-
նը և տարածմանը նպաստում են նախ այն մկները,
որոնք կերած են լինում սատկած մկների և
երկրորդ՝ լուերը, որ միշտ լինում են մկների
վրա: Նրանք հիւանդ մկների արիւնը ծծելով,
տեղափոխվում են նրանց մահից յետոյ առող-
ջների վրայ և, կծոտելով, վարակում վերջիննե-
րին, իսկ դրանցից տեղափոխվում են մարդ-
կանց վրա ու կծոտելով ներմուծում նրանց օր-
գանիզմի մէջ թունաւոր մանրէները և վարակում
Ժանտախտով:

Ժանտախտը մկներից անցնում է մարդկանց
մի ուրիշ ձևով ևս: առողջ մկները, ուտելով
Ժանտախտից սատկած մկների դիակները՝ իրանք
էլ հիւանդանում են ստամոքսային աղիքային
տեսակի Ժանտախտով իսկ դրանց արտադրած
կղկղանքը, որ նոյնպէս վարակիչ յատկութիւն
ունի, խառնուելով տնային փսօրների, կեղտո-
տութիւնների և այլ ուրիշ իրերի հետ որտեղ
մկները ազատ ել ու մուտք ունեն, այդ իրերի
միջոցով, որոնց հետ մարդիկ շփումն են ունե-
նում, վարակում են մարդկանց:

Ժանտախտի տարածմանը նպաստում են
նոյնպէս հակաառողջապահական պայմաններն
ու աղքատութիւնը: Գլխաւոր պատճառն էլ
հէնց այդ է, որ այդ սոսկալի հիւանդութիւնը և
նոյնանման ուրիշ վարակիչ հիւանդութիւնները
տանրածվում են գլխաւորապէս աղքատ, ընչա-
զուրկ դասակարգի մէջ և ամենայն իրաւամբ

կարելի է ասիլ, որ ժանտախտը աղքատների ու թշուառների հիւանդութիւնն է:

Ժանտախտը մարդկանց վրայ ուղղակի փոխադրվելուց զատ՝ տարածվում է նաև զանազան իրեղէնների միջոցով, ինչպէս սպիտակեղէնների, հագուստների, շորերի և այլն: 1896 թւին ժանտախտը Լոնդոն մուտք էր գործել Հնդկաստանից ուղարկված սպիտակեղէնների միջոցով, Օպօրտոյից 1899 թւին մուտք էր գործել Բուէնօս-Այրէս հագած շորերի միջոցով: Վարա՛ման տեղափոխութիւնը այդ ձևով նկատվում է ազգաբնակչութեան այնպիսի խաւերում, ուր բնակիչները ապրում են կեղտոտ, խոնավ քնակարաններում: Վարակիչ մանրէները, ապականված միջավայրերում վախ չունենալով շոքանալուց և արեգակի լոյսի նկշգործութիւնից, երկար ժամանակ պահպանում են բոլոր առարկաների վրա իրանց կենսունակութիւնը:

Ժանտախտը հիւանդ մարդուց առողջների վրայ տեղափոխելու գործում մեծ դեր են կատարում միջատները, այն է՝ լուերը, փայտօջիւնիները (թախտաբիթիւնները), ճանճերը, որոնց վրա ժանտախտի մանրէները ապրում են երկար ժամանակ: փայտօջիւնների վրայ ապրում են նրանք 72 ժամ, իսկ ճանճերի վրա 7—8 ժամ, որից յետոյ վերջիւններս սատկոտում են:

Զուրը, ժանտախտը տարածելու գործում, ոչ մի դեր չէ խաղում և, հակառակ խօսերայի, որի համաճարակը յաճախ սկսվում է բռնկում-

ներով, ժանտախտի տարածումը միշտ բնորոշվում է դանդաղ աճեցողութեամբ և դանդաղ էլ թուլանալով: Խօսերայով վարակվում են միշտ սննդամարսական գործարանների — աղիքների միջոցով, մինչդեռ ժանտախտը՝ մորթու և թոքերի միջոցով:

Չափազանց բարձր տաքութիւնը (100°) և սաստիկ սառնամանիքները արգելք են հանդիսանում ժանտախտի տարածմանը:

Էնդէմիական բներում ժանտախտի մանրէները, մկները շնորհիւ, պահպանվում են: Երբ հիւանդութիւնը մկների մէջ սկսում է թուլանալ. նրանցից մի քանիսի մէջ այդ հիւանդութիւնը յարատեւ, խրօնիքական ընթացք է ստանում և չէ վերջանում, մի խօսքով դառնում է էնդէմիական (սեղանաբակ): Խրօնիքական հիւանդ մկներից նոր ծնուած կամ նորեկ մկների մէջ առաջ են գալիս նոր համաճարակներ և ահա այդպիսով ժանտախտը տարածում են այդ վնասակար կենդանիները հեռաւոր տեղեր:

ԺԱՆՏԱԽՏԻ ՎԱՐԱԿԻՉ ՅԱՏԳՈՒԹԻՒՆԸ. — Ժանտախտը տարափոխիկ հիւանդութիւն է. այսինքն ընդունակ է մի մարդից անցնել միւսին: Սովորաբար առողջները շփումն ունենալով հիւանդների հետ վարակվում են ժանտախտով: Սակայն բազմաթիւ օրինակներ են եղել, երբ ժանտախտով հիւանդ մարդկանց հետ առողջները, չը նայելով որ շփուել են, բայց և այնպէս չեն վարակուել. ժանտախտը առողջներին չէ

անցել. Միևնոյն ժամանակ անպացուցված է արդէն, որ ոմանք աւելի են ընդունակ, աւելի են տրամադիր ժանտախտով վարակուելու, իսկ ոմանք ոչ. նախագգուշական միջոցներով, այօրինքն առանձնացնելով հիւանդներին առողջ-ներից, և կարանտիններով միշտ աջողվել է մեկուտացնել հիւանդութիւնը, սահմանափակել համաճարակը, իսկ լաւ սանիտարական պայ-մաններու ընդհանրապէս, սաստիկ թուլացնում են տարածումը. այդ բանը նոյն իսկ անպացուց-ված է արձանագրուած պաշտօնական հաշիւնե-րով, երբ ժանտախտը Բօմբէյում 1894 թւից մինչ-և 1900 թիւի տարածուած էր. Այդ ժամանակ ապշեցուցիչ թւերով հաստատուել է, որ Բօմբէյում ամբողջ եւրոպացիներին ժանտախտը չէ կաշու-ծրը 1894 թւին սկսվում է համաճարակը, Բօմ-բէյա են ուղարկվում 99 անդլիական գլխութեան քոյրեր, որոնք իրանց բացառապէս նուիրել էին հիւանդների խնամատարութեան գործին. Գիշեր-ցերեկ զբաղված էին նրանք հիւանդներով, նրանց մօտից ամենևին չէին հեռանում, ապ-րում էին նոյն հիւանդանոցներում, ուր ժան-տախտաւորներն էին պառկած, ուտում էին, խմում այնտեղ. մի խօսքով, ինչպէս բժիշկնե-րը, որ միշտ յաբարբրութիւն էին ունենում ժանտախտով հիւանդների հետ. Եւ տարվայ-ընթացքում այդ 99 քոյրերից ժանտախտով հի-ւանդացել էին երեք. հոգի միայն, որոնցից երկուսը բոլորովին առողջանում է, իսկ մէկը

մեռնում. Վերջէ ժանտախտով հիւանդների տեղ-քոյրերը այդչափ երկար ժամանակ գործ ունե-նային տիֆով. հիւանդների հետ — ասում է պրօֆ. Շօտելիուսը, — հաւանական է, որ վա-րակուողների թիւը չափազանց մեծ լինէր:

Ինքնուրուիւնքեաւ դրանից պարզ էրեւում է, որ եւրոպացիները շատ քիչ են ընդունակ ժանտ-ախտով վարակուելու. Այդ մասամբ, բացատր-վում է նրանով, որ եւրոպացիները աւելի բա-րեկեցիկ կեանքի ու առողջապահիկ պայման-ներում են ապրում. Ի հարկէ, դրանից գեղ ևս չի կարելի հետեցնել թէ ժանտախտը չէ փոխ-վում մի մարդուց միւսին, և չէ էլ կարելի ընդ-հանրացնել, բանի որ պատահել են վարակման դէպքեր. Էականապէս այդ միայն կարող է նը-պաստել այն սարսափը պակասելուն, որը մեզ-բոլորիդ թւում է այնքան ահաւոր, որ ահաւի-նեթադրում են, որ իբր ցեղը ազդեցութիւն ունի ժանտախտով հիւանդանալու յակման վրայ. օրինակ. չօնդիօնդում և Բօմբէյում հիւանդանում օրինակ. չօնդիօնդում և Բօմբէյում հիւանդանում էին առաւելապէս տեղացիները. Ամենից սաս-տիկ հիւանդանում են հնդիկները, որոնք, պզ-գաբնակութեան ամենաաղքատ մասն են կազ-մում և կրօնական ինչինչ շարժառիթներից զրոգված ապրում են միայն բուսական կերա-կուրներով, երկրորդ տեղը բռնում են մահմե-դականները, թէև դրանք լաւ են կերակրվում, բան հնդիկները և ֆիզիքապէս էլ աւելի են ամբակազմ, դիմացկուն, բայց և այնպէս կրկին

ապրում են կեղտոտ ու վատ բնակարաններում, Երրորդ տեղը հալիս են պաղսերը, որոնց կեանքի և սովորութիւնների պայմանները, համեմատաբար, աւելի լաւ են և իրանք շատ աւելի քարձր կանգնած թէ կրօնական և թէ սօցիալական տեսակէտից, բայց այնուամենայնիւ տապահով չեն համարվում ժանտախտով վարակվելու կողմից շնորհիւ իրանց ցեղային դիւրագգացութեան:

Լաւ կազմակերպուած հիւանդանոցներում թէ բժիշկները, թէ ֆէլդշերները և թէ միւս ծառայողները համեմատաբար քիչ են վարակվում ժանտախտով, մինչդեռ նեղ, անմաքուր հիւանդանոցներում, աղբատների տներում վարակումը աւելի յաճախ ու աւելի հեշտ է պատահում:

ՆԱԽԱՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ. — Ժանտախտով հիւանդանալու և նրա տարածմանը նպաստող մօմենտները միահամուռ կերպով ճանաչված են սօցիալական անբարեյաջող պայմանները, այն է՝ սովը, կեղտոտութիւնը, վատ սնունդը, յագնածութիւնը, թուլութիւնը, մարմնի և բնակարանների կեղտոտ պահելը, հիւանդների հետ մի սենեակում ապրելը, հիւանդների հետ յաճախ և երկար յարաբերութիւններ ունենալը, անկանոն կեանք վարելը և ժանտախտով հիւանդանալու անը, սարսափը:

ԺԱՆՏԱԽՏԻ ԲԱՑԻԼՆԵՐԻ ՄՈՒՏՔ ԳՈՐԾԵԼՈՒ ԴԵՐԻՉ ՏԵՂԵՐԸ. — Ժանտախտի մանրէները

մարդու մարմնի մէջ մտնելու սովորական տեղը, ինչպէս ներկայումս բժշկականութեան մէջ ընդհանրացած կարծիքը վկայում է, ծառայում է կաշին (մորթին) և թոքերը: Ժանտախտի մանրէները փոքրիկ վէրքերի և բերձուածքների միջոցով ներս են մտնում կաշւի տակ, անցնում գեղձերը և ապա՝ արիւնի մէջ են մտնում նաև շրթունքներով, քթով, բերանով, երբ պղուկներ ու ճարուածքներ են լինում: Զատ անգամ, երբ ժանտախտի ցուպիկները՝ մուտք են գործած լինում մորթու միջոցով, անկատելի է մնում մարդու խանգարումը, այսինքն շատ անգամ չի յաջողվում գտնել շանդուածքը կամ վէրքը: Մանրէների մուտք գործած տեղում առանձին ոչ մի փոփոխութիւն չէ նկատվում, միակ մուտք գործած մանրէները (բացիւնները) աւշային ճանապարհներով հասնում են աւշային գեղձերին և գոյացնում բուրօններ (ուռուցքներ) և այլն: Մարդու օրգանիզմի մէջ մանրէները մտնում են նաև ձեռների ու ոտների միջոցով, մանաւանդ նրանք, որոնք միշտ ման են գալիս բորիկ ոռքերով: Քերձուածքներ պատահելիս՝ ժանտախտի մանրէն, ինչպէս ասացինք, աւշային ճանապարհով մտնում է կազմուածքի ներսը և պահվում աւշային գեղձերում: Իսկ աւշային գեղձերը մարդու համար մի տեսակ ներկայանում են իբրև բնական գտիչներ, իբրև կայանում են իբրև բնական գտիչներ, իբրև ոչնչացման տեղեր բոլոր բակտէրիաների համար, որոնք կարող էին ներս մտնել անօթներէ մար, որոնք կարող էին ներս մտնել անօթներէ

հոսանքով կենսական կարևոր պործարաններն ու սիրտը, հետևապէս նրանք ոչնչացման տեղեր են նաև ժանտախտի մանրէներին համար: Ահա այնտեղ ժանտախտի մանրէները պահվում են և կազմուածքը կուրի մէջ մտնելով դրանց հետ՝ աշխատում է արեան սպիտակ գնդակների օգնութեամբ կոտորել նրանց և ուրիշ թշնամի մանրէներին, որքան որ ոյժ են ունենում: Այդ կռիւը արտայայտվում է գեղձերի ուռչելով, «ժանտախտի բուբոններ» գոյացնելով: Ճաւօք սրտի պէտք է նկատել, որ ժանտախտի բացիլների աճելու, բազմանալու աստիճանը այնքան մեծ է, որ մեծամասնութեան դէպքերում օրգանիզմի ընդդիմադրութիւնը անբաւական է դառնում և ժանտախտի բացիլները առաջ են գնում աւելի հեռաւոր ընկած ու խորը գտնվող աւշայի գեղձերը մուտք են գործում արիւնատար անոթները վերջ ի վերջոյ ամբողջ մարմինը հեղեղում կործանարար սաղմերով: Այդ ժամանակ ահա զարգանում է ժանտախտային սեպտիկական թունաւորումը, երբ արեան ամենափոքր կաթիլն անգամ պարունակում է իր մէջ անհամար քանակութեամբ ժանտախտի բացիլներ, ինչ կազմուածքի հետ կռիւ մղող բացիլների թիւը այնքան շատ է, որ անհնարին է հաշւի առնել: Որովհետև ժանտախտի վարակման համար ըսկզբնականօրէն ծառայում են մեծ մասամբ ձեռների ու ոտների վրա պատահող բերծվածքները, այդ պատճառով էլ յաճախակի պատահում

են ուռուցքներ աճուկների մէջ և կոնատակերում: Դրանով է բացատրվում, որինակ, այն փաստը, որ շինացիները, որոնք միշտ ուսարօքիկ են ման գալիս, առաւելապէս աճուկների բուբոններ են ունենում, միշտ ուսարօքիկ հազնոգ հապօնացիների մէջ մեծ մասամբ պատահել են կոնատակերի բուբոններ: Միևնոյն ժամանակ բուբոններ, երևում են նաև վզի ու նիւրքին ծնոտի վրա, որի սկզբնապատճառը զլխի վրայ պոկած, պրծոկած վերքերն են լինում: Սամօյլօվիշը նկատել է, որ փոքրիկ երեխաների բուբոնները առհասարակ երևում են ստորին ծնոտի վրայ, սակաւ դէպքերում կոնատակերին և համարեա, ոչ մի ժամանակ աճուկների վրայ: «Արդեօք, — նկատում է Իրիգինզերը, — կախուած չէ այդ սրանից, որ երեխաները դեռ ևս ման գալը չը սովորած, ամեն ինչ բերաններն են տանում: Այստեղ կարելի է յիշատակել արևելքում շրջիկ իւղամաճառների անվարակելութիւնը, որոնց մարմինները ծածկուած են լինում առհասարակ ճարպի անթափանցելի շեշտով»:

Քորային տեսակի ժանտախտի վերաբերմամբ գիտնականների կարծիքները բոլորովին գաւազանվում են իրարից: Ռմանը պնդում են, որ օդը ոչ մի դեր չէ խաղում: Իսկ միւսների կարծիքով, թորային ժանտախտի առաջանալը բացաղրվում է նրանով, որ բացիլները փոշու հետ խառնուելով շնչառութեան ժամանակ մտ-

նումնն թորերը և վարակում նրանց, և շատ անգամ ժանտախտով հիւանդները, երբ հագում են, թուքի մասնիկների հետ միասին բացիլներն էլ դեռ ու դէն են ցայտում և այդ միջոցով էլ վարակում հետևապէս նրանք ընդունումնն որ ժանտախտի բացիլները ներս են մտնում բերանով ու բերանի խողով միջով: Թորային ժանտախտը ամենաերկիւղալին է, որովհետև հիւանդները անընդհատ հազալուց և թքելով իրանց արիւնախառն խորխոր, հեշտութեամբ վարակում են շրջապատի օդը, բոլոր առարկաները, շորերը, կահկարասիները, պատերը, տների հատակները: Դրանց խուխը (խորխը), պստիկ մասնիկներով երբեմն օդի մէջն է պտտում, երբեմն էլ նստում է շուրջը գտնուող իրեղէնների վրայ և մարգիկ, շփուելով վարակուած իրերի հետ կամ օդի հետ միասին ներշնչելով նրանց, հիւանդանում են թորային ժանտախտով:

ԺԱՆՏԱԽՏԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.— Ժանտախտը լինում է երկու տեսակ՝ ուռուցքային և թորային: Դադանի շրջանը մարդուս համար, այսինքն կազմուածքի մէջ ժանտախտի բացիլները մտնելուց մինչև հիւանդութեան արտայայտման առաջին նշանները, հաշվում են 2-ից մինչև 10 օր, իսկ բացառիկ դէպքերում՝ նոյն իսկ մինչև 15-րդ օրը:

Ուռուցքային ժանտախտ սովորաբար սկսվում է ցնցող սարսուռով, շատ անգամ

զոդոցքով և ընտրոշվում է աւշային գեղձերի բորբոքումով, շորհիւ ժանտախտի ցուպիկներէի մուտք գործելուն, յետոյ մրսացնում է և տաքութիւն պատճառում, որից յետոյ տարութեան աստիճանը բարձրանում է մինչև 39° — 40° ու էլ աւելի մնում է այդ բարձրութեան վրայ, միայն առաւօտները փոքր են թուլանում, էնոյն օրը կամ յաջորդ օրը նկատվում է աւշային գեղձերի ուռածութիւն, բուրօններ և սաստիկ ցաւեր, շատ յաճախ ազդրի բուրօններ (Տօմսօնի ասելով 29 , $8^{\circ}/_{\circ}$), ստէպ՝ կոնատակերին ($26^{\circ}/_{\circ}$), աճուկային՝ $16^{\circ}/_{\circ}$) վզի ($4^{\circ}/_{\circ}$), ականջի շուրջը գտնուող (2 , $6^{\circ}/_{\circ}$) և այլ ստէպ ծնկատակերի, ուսի, թիակի և կրծքի: Գեղձերը սովորաբար ուռչում են շփարանման և նրանց շուրջը սկսում է սաստիկ ուռչել, մորթին դառնում է կոկիկ փայլուն: Մեծութիւնները զանազան տեսակ են բուրօնները շփելուց ցաւը այն աստիճան զգալի է լինում, որ հիւանդները ընկնում են անզգայութեան մէջ, բարձր ձայնով տնքում, հառաչումն: Ազդրային և աճուկային բուրօններ ունենալուց՝ հիւանդները ոտքերը կոչ բերած, քաշած են պահում ստամոքսին, և նրանց ուղղելու նպատակով փորձեր անելիս՝ զոռում, աղաղակում են ցաւերից: Վարակուած գեղձերը հիւանդութեան 4—5-րդ օրը ենթարկվում են թարախակալման ու ապա իվերջոյ փոխաբկվում թարախալից պստիկ պալարի: Մի քանի ժամանակից յետոյ այդ տեսակ թարախակալած

գործեր բացվումէ, թաքախը դուրս թափվում
և նրանց տեղ գոյանում մեծ խոռոչ, փոս, ձառ
անդամ ուռուցքները անցնումեն առանց թա-
րախակալելու:

Բոլոր հիւանդները սաստիկ զանգաւում
են պլխացաւից. ախորժակը պակասում է, շա-
րունակ ծարաւութիւն են զգում, սրտախառ-
նութիւն է պատահում, փոխում են, միաժամա-
նակ նկատվում է սրտի թուլութիւն, այնպէս
որ դրա շնորհիւ հիւանդները հնարաւո-
րութիւն չեն ունենում գլուխները բարձրացնել,
գիտակցութիւնը պզտորվում է, յիշողութիւնը
պակասում, թուլանում, երեսները շառագու-
նում, հայեացքը դառնում անշարժ, ահաւոր, ար-
տասանութիւնը անպարզ, խառնափաթոր, կց-
կառուր արբեցողի նման, լեզուն պատում
հաստ կաւիճանման շերտով, մորթին տաքանում,
դառնում չոր, շնչառութիւնը արագանում, զար-
կերակի բարակումները հասնում 90—120-ի
մի րօպէում, մէզը պակասում, արտաթորվում
քիչ քանակութեամբ: Հիւանդութեան սկզբում
շատ անգամ պատահում է փորլուծութիւն,
բայց սովորաբար ժանտախտի ժամանակ յա-
մառ փորակապութիւն է լինում. լուծողութիւնը
անբարէյաջող նշանէ համարվում, պատահում է
նաեւ արնալուծ: Վարակման յետագայ նշանները
արտայայտվում են կենտրոնական ջղային համա-
կարգութեան վրայ առաջ եկած ժանտախտի
բացիւնների թոյնների (տօկսինների) ներգործու-

թիւններով: Զղային համակարգութիւնը մեծա-
պէս վնասվում է ուռուցքային ժանտախտից. հի-
ւանդների մեծ մասը ընկնում են անզգայ դրու-
թեան մէջ, շատերը զառանցում են, իսկ շա-
տերն էլ ցոյց են տալիս սաստիկ գրգռում,
ջղաձգութիւններ, ցնցումներ և նոյնիսկ կծկում-
ներ, գալարումներ:

Ուռուցքային ժանտախտը երեք ընթացք
է ունենում. 1) շանթահարող տեսակը (pestis
siderans), երբ հիւանդները մեռնում են երկու օր-
ւայ ընթացքում, իսկ շատ անգամ մի քանի ժա-
մից յետոյ, 2) կատարելապէս զարգացած
դէպքեր (pestismaior), երբ վերջանում է մահով
կամ թէ առողջանում է 5—7-րդ օրը:
Եթէ հիւանդը մինչև 7-րդ օրը չը մեռաւ, կա-
րելի է յուսար, որ նա կառողջանայ, 3) թեթե-
ւեցակներ (pestis minor), առաւելապէս պատա-
հում են համաճարակի սկզբներում և վերջե-
րում: Պատահում են դրանց շատ թեթեւ տեսակ-
ները, երբ հիւանդները ոտքի վրայ են անցկաց-
նում (pestis ambulatoria), այդ դէպքերը ամենից
աւելի են երկիւղալի հիւանդութիւնը տարածե-
լու գործում:

ՈՐՈՐՈՅԲԱՅԻՆ ԺԱՆՏԱԽՏԸ առաջ է գալիս նրա-
նից, որ ժանտախտի բացիւնները ընկնում են
թոքերի մէջ, երբ օդի մրջյոցով ներշնչում ենը,
և բնորոշվումէ հետեւալ նշաններով. հազ,
շնային խորիւ (բղլամ), արիւնախառն կամ ուղ-
ղակի իսկական արիւնաթուր, խորխը արտա-

դրվում է մեծ քանակութեամբ, և անադրանց մէջ միշտ դտնվում են մեծ քանակութեամբ ժանտախտի ցուպիկներ: Ուռուցքները բացակայում են, կրծքի մասերում զգացվում են թեթեւ ցաւեր, երեւում է անկանոն տեսակի տենդ, սրտի վաղ սժամ կաթուած ու մահ: Ժանտախտային թորքերի բորբոքումն կարող է լինել նախնական (անպայման մահով) կամ երկրորդական (որի առողջանալը հաղւադիւտէ): Վերջապէս, պատահում է փորի, նաև կաշւի տեսակի ժանտախտ: Առաջնի նշաններն են. վաղաժամ ուժասպառութիւն, բարձր տաքութիւն, գառանցանք, հարինքային դրութիւն, երեսի արտայայտութիւնը բուլթ, ընկճուած, համարեա, ջրային կղկղանք, ուռուցքների ուշ երեւումն, մահ:

Կաշւի տեսակի ժանտախտը շատ սակաւ է պատահում: Բացիները, ընկնելով կաշւի մէջ, առաջ են բերում թարախակալած բշտիկներ, որոնք պարունակում են իրանց մէջ ժանտախտի ահաւոր բացիլները. այդ բշտիկները պատռվում են, շրջապատող հիւսուածքները սևանում, փթում, թափվում ու դառնում վէրք: Սովորաբար դա վերջանում է արեան վարակումով (septicacmia) և մահով:

ԺԱՆՏԱԽՏԻ ՃԱՆԱԶՆԼԸ.—Երբ մի տեղ ժանտախտ է յայտնվում, սկզբնական ղէպերը դժուար է լինում անմիջապէս որոշել: Բայց որովհետև ժանտախտը իր կործանարար և աւելորիշ հետեանքներով ահագին վնասներ է պատ-

ճառում ժողովրդին, հեշտութեամբ ընդարձակ ծաւալ ստանում, ուստի անհրաժեշտ է, որ քան կարելի է, շուտով որոշել նրա երևան գալը, համապատասխան միջոցներ ձեռք առնելու համար: Յաճախ սկզբնական պալարի, վէրքի ղէպերը կարելի է շփոթել սիբիրական Խտի հետ, իսկ ծանր ղէպերի ժամանակ արեան բծերը, պետէխիայի, և ուշացած ուռուցքները կարելի է ընդունել բժաւոր տիֆի տեղ: Թիւրիմացութիւնների տեղիք կարող է տալ աւշային գեղձերի բորբոքումը, սիֆիլիսի ուռուցքները և ականջի շուրջը գտնուող գեղձերի բորբոքումը: Այդ պատճառով, երբ ժանտախտ է սպասվում, պէտք է միշտ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել ամեն մի թեթեւ, կասկածելի ղէպի վրայ, իսկ ղէպերը կասկածելի պէտք է համարել, երբ կայ սուր տենդային հիւանդութիւն, մ'թնացած, շփոթուած գիտակիցութեան հետ, բուքոններով (ուռուցքներով), պալարներով, կամ երբ արիւն է թքում (թոքային ժանտախտը), երբեմն առանց որևէ ֆիզիքական նշանների թորքերի կողմից: Այդպիսի ղէպերում հիւանդների արտադրութիւնները անպայման պէտք է ենթարկել բակտերիօլօգիական (մանրէաբանական) քննութեան:

ՆԱԽԱԳՈՒՋԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.— Ժանտախտի վերաբերմամբ զուշակութիւնը ընդհանրապէս աննպատակ է: Մահացութեան տոկոսը չափազանց բարձր է և հասնում է հիւանդանոցներում 64%:

իսկ մասնաւոր տներում 85%—90%: Համաճարակի սկզբում և վերջում այդ տոկոսը քիչ է, քան ամենաուժեղ ժամանակը: Ուռուցքային ժանտախտը աւելի թեթեւ է, իսկ թորայինը տալիս է 100% մահացութիւն: Եթէ ուռուցքային տեսակի հիւանդը կարողացաւ ապրել մինչև հիւանդութեան 7-դ օրը, այն ժամանակ առողջանալու յաջողութեան երաշխաւորութիւնը շատ — շատ է: Ուռուցքների երեւոյթ և, մանաւանդ թաւախակալումը որոշ չափով բարեպատեհ նշան կարելի է համարել: Վատ նշաններ են պետեխիան, գառանցաճէր և փորլուծութիւնը: Զատ անգամ մահը վրայ է հասնում ամեն մի ժամանակ և պատահել է, օրինակ, երբ հիւանդները նոյն իսկ առողջանալու վրայ են եղել, եղեւ են յաճախակի անսպասելի մահուան դէպքեր, իսկ, ընդհանրապէս, ամենաանյուսալի հիւանդները, որ աչտը է մեռնէին, կատարելապէս առողջացել են:

ԺԱՆՏԱԽՏԻ ԴԷՄ ԿՈՌԻԵԼԸ: Ինչպէս ուրիշ վարակիչ համաճարակային հիւանդութիւնների ժամանակ, այնպէս էլ ժանտախտի ժամանակ ամենապիտաւոր տեղը բռնում է ոչ թէ բժշկութիւնը, այլ պոֆիլակտիան, այսինքն նախազգուշական միջոցները: Ի նկատի առնելով ժանտախտի կաշողականութիւնը, անմիջական յարաբերութիւնների ճանապարհներով նրա անցնելը մէկից միւսին, ինքն ըստ ինքնեան հասկանալի է դառնում կարանտինի նշա-

նակութիւնը իբրեւ ամենաանհրաժեշտ հասարակական — սանիտարական նախազգուշական միջոցներից մէկը: Այդ հիւանդութեան դէմ կռիւ մղելը պէտք է լինի միջազգային և միջհասարակական, բառիս ամենաընդարձակ մտքով և դակայանում է նրանում, որ ժանտախտից պատահած հիւանդութեան ամեն մի դէպքի համար պարտաւոր են փոխադարձաբար յայտնել միմիկանց: Ժանտախտով վարակուած տեղերից իւրարանչիւր եկողին պահում են պետութեան, բարանչիւր եկողին պահում են պետութեան, նահանգի, գաւառի կամ գիւղերի սահմաններում սուանձին տեղում, կարանտինում հսկողութեան տեղում, մինչև որոշուած օրերը, մինչև որ կը պարզուի հիւանդ է նա թէ առողջ: Գարանտինկարանտին խօսքը (quarantai-a), բայց այժմ բաւական են համարում մինչև անգամ 7-5 օրն էլ: Զատերը ներկայումս համարում են կարանտինները իրանց նպատակին չը ծառայող միջոցներից մէկը և նրա փոխարէն բաւականանում են բժշկական խիստ քննութեան ենթարկելով գնացող եկողներին և դրանց իրեղէնները ախտահանելով:

Ժանտախտը ծովային ճանապարհով մուտք գործելու դէմ միջոցներ ձեռք առնելը կայանում է նրանում, որ բժշկական խիստ հսկողութիւն են նշանակում նաւի մէջ, քննութեան ենթարկում նրա ծառայողներին և ճանապարհորդներին:

անբարեյաջող նաւահանգիստներէից դուրս գալուց առաջ:

Եւրոպական նաւահանգիստները հասնելուց նաւերը ենթարկվում են սանիտարական—բժշկական խիստ քննութեան և բաժանվում են երեք մասերի. 1) բարեյաջող, 2) կասկածելի և 3) վարակւած: Բարեյաջող տեղերից գալուց նաւի ծառայողները խումբը և ճանապարհորդները ենթարկվում են բժշկական հսկողութեան մինչև 5 օր, հաշուելով նաւի դուրս գալու օրը անբարեյաջող նաւահանգստից և ճանապարհորդութեան օրերը:

Գասկածելի նաւերը, այսինքն ժանտախտով կասկածելի հիւանդ ունեցողները, ենթարկվում են ախտահանութեան (գեզինֆեկցիայի) ախտահանվում են վարակուած տեղերը, նաւի ներքնայարկը, ուր պահում են բեռներն ու մթերքները, և այն սպիտակեղէններն ու իրեղէնները, որոնց հետ շփումն է ունեցել կասկածելի հիւանդը: Նաւաստիների խումբը և ճանապարհորդները բժշկական հսկողութեան տակ են դրվում 5 օր, նաւը տեղ հասնելու օրից սկսած:

Այն վարակուած նաւերից, որոնց մէջ երևացել են ժանտախտով հիւանդները, ցամաքն են դուրս դուրս բերում թէ՛ բոլոր առողջներին և թէ՛ հիւանդներին. հիւանդներին անմիջապէս ուղարկում են հիւանդանոցը, իսկ առողջները ենթարկվում են խիստ առանձնացման և օրսերվացիայի (դիտողութեան) 5 օրից

ոչ աւելի, իսկ նաւը մեծ խնամքով ենթարկում են ախտահանութեան: Նաւերը նայելուց յետոյ, խիստ միջոցներ են ձեռք առնում մկնեքը կոտորելու, անկախ նրանից. գտնվել են, արդեօք, ժանտախտից կոտորուած մկների դիակներ, թէ ոչ:

Երբ ժանտախտը մուտք է գործել արդէն, նրա տարածման դէմ գլխաւոր միջոցները պէտք է կենտրոնացնել հիւանդ մարդկանց վրայ, մկներին կոտորելու և վարակւած տեղերի սանիտարական ու առողջապահական պայմանները բարելաւելու վրայ:

ԺԱՆՏԱԽՏՈՎ ՀԻԻԱՆԴ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՄԲ ՁԵՌԻՔ ԱՌՆԵԼԻՔ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ, Եթէ մի որեւէ տեղում արդէն մուտք է գործել ժանտախտը, պէտք է աշխատել իր ժամանակին որոշել հիւանդութիւնը, իհարկէ, բակտերիօլօգիական միջոցով, և անմիջապէս էլ յայտարարել բոլոր հիւանդացածների մասին, այլ ոչ թէ ծածկել հիւանդութեան նոյն իսկ ամենաթեթեւ դէպքը, երբ կասկածելի է: Ամեն մի անհատ և հասարակութիւն պէտք է ձգտէ դրան և պատահած ժանտախտային իւրաքանչիւր դէպքի մասին անյապաղ յայտնէ իշխանութեանը: Ժանտախտով հիւանդացողին իսկոյն պէտք է առանձնացնել դրա համար յատկացրած հիւանդանոցներում, իսկ ընտանիքի բոլոր առողջ անդամներին դուրս բերել անմիջապէս վարակուած բնակարաններից և տեղափոխել առանձնացրած բը-

նակարաններ: Նախ քան փոխադրելը, նրանց պէտք է լողացնել բաղնիքներում կամ տներում, եթէ յարմարութիւններ կան և հագցնել նոր սպիտակեղէններ ու նոր շորեր: Վարակուած տներից առանձնացած բնակարանները փոխադրված առողջների վրայ 5 օր շարունակ պէտք է բժշկական հսկողութիւն սահմանել, այդ ժամանակամիջոցում նրանք ոչ մի յարաբերութիւն չը պէտք է ունենան ուրիշ բնակիչների հետ: Նախկին համաճարակների ժամանակ գործածութեան մէջ էր վարակուած տների շղթայակապելը, այսինքն. երբ մի տան կամ մի քաղաքում նկատվում էին ժանտախտով հիւանդացածներ, թէ տները, թէ ամբողջ քաղաքը շրջապատում էին զօրքով և, ինչպէս ցոյց տուեց 1837 թւին Օդեսսայի, ու 1879 թւին Վետլեանսկի (Հաշտարխանի մօտ) համաճարակները, մեծ օգուտ ունեցաւ ներկայումս մեծ քաղաքներում գործադրում են ժանտախտով հիւանդացած տները պաշարելու միջոցը, մինչև դեզինֆեկցիայի վերջանալը, իսկ բնակիչներին դուրս են բերում առանձնացրած տներից:

Հնդկաստանում ժանտախտով վարակուած տներից առողջներին, կամ կասկածելի մարդկանց, դուրս են բերում և պահում վրանների տակ բոլորովին առանձնացրած դիտողութեան դաշտերում: Այդ միջոցը թէև համարվում է խելացի ու օգտակար միջոցներից մէկը, բայց ունի իբրորոշ դժուարութիւնները գործնական տեսակե-

տից. որովհետև նախ խանգարում է կեանքի սովորական կարգը և երկրորդ՝ որ ամեն տեղ, շնորհիւ կլիմայական պայմանների ու այլ տեսակական նիւթական պատճառների, դժուար է իրագործել այդ բանը:

Ժանտախտի համաճարակը որևէ տեղում սաստկանալու դէպքում՝ վարակուած տեղերը շրջապատում են զօրքերով կամ բարեյաջող տեղերի բնակիչներով, այդ ժամանակ մարդկանց դուրս գալը կամ ապրանքների դուրս տանիլը կատարվում է որոշուած յատուկ տեղերով, այսպէս ասած, բժշկական—հսկողական կետերով (պունկտերով), ուր վարակված տեղերից եկողներին մի յայտնի ժամանակ, մինչև 5 օր, պահում են բժշկական հսկողութեան ներքոյ, իսկ դրանց ճանապարհորդական իրերը, բեռները, շորերը և բոլոր ապրանքները ենթարկում են ախտահանութեան:

Ամենակարևորագոյնը ժանտախտի ժամանակ բնակարաններն ու իրեղէնները խնամքով ախտահանելն է. մանաւանդ, թորային ժանտախտի դէպքում, շնորհիւ այն հանգամանքի, որ մանրէները (միկրօբները) վերին աստիճանի դիմացկուն են: Անարժէք իրեղէնները պէտքէ անպայման ալրել, իսկ մնացածները ախտահանել գոլորշիով, 5% կարբօլէան թթւութեամբ կամ 1-կը հազարի 1% սուլֆիմով: Հիւանդներին բնակարանները ախտահանելուց բացի, չափազանց օգտակար է նաև ախտահանել հարևան

ընակարանները: Քաղաքներում, նոյն իսկ գիւղերում, ժանտախտ երևալու դէպքում՝ հիւնալի հետեւանքներ է տալիս սանիտարական մաքրութեան վրայ լուրջ ուշադրութիւն դարձնելը: ամենատարրական ու անհրաժեշտ միջոցը ժանտախտի դէմ մաքառելու գործում՝ առողջապահական պայմանների բարւոքելն է: պէտք է դուրս բերել բոլոր անմաքրութիւնները, կեղտոտութիւնները քաղաքից, գիւղից, մաքուր պահել սենեակները, տները, դռները, բակերը, փողոցները, հրապարակները, շէնքերը, մթերանոցները, նկուղները և այլ քունջ ու պուճախները, այրել այդտեղերից դուրս բերած բոլոր աղտոտութիւնները, փառ-մսորները, որովհետև դրանց մէջ կարող են լինել ժանտախտով հիւանդացած մկների կամ դրանց դիակների արտադրութիւնները: Երբ սպասվում է ժանտախտ, կամ արդէն յայտնվել է նա, անպայման անհրաժեշտ է կոտորել մկներին և փշացնել նրանց բները: Այդպիսի ընդհանուր ախտահանութիւն կամ դեզինֆեկցիա կատարուած է եղել առաջին անգամ Ալէքսանդրիայում (Եգիպտոսում), իսկ վերջին ժամանակներս նաև Օդեսսայում և փայլուն հետեւանքներ է տուել: Մաքառման ամենատարրական միջոցներից մէկն էլ ժանտախտի դէմ՝ հասաճարակը տեղափոխող ու տարածող այդ կենդանիների՝ մկներին կոտորել տալն է, բնաջինջ անելը:

Բայց գերադասելին այդ միջոցներից այ-

նուամենայնիւ սանիտարական լաւ դուրսբերում է համարվում ընդհանրապէս բոլոր տեղերում և միայն այդ միջոցներով կարելի է փրկել երկիրը, գիւղերը, քաղաքները ժանտախտի մուտք գործելուց, իսկ եթէ մուտք էլ գործի, չէ կարող մեծ ծաւալ ստանալ, տարածուել, ինչպէս օրինակ. Գրինվիչում, ուր նկատուել էր ժանտախտի հիւանդութեան մի դէպք՝ Հնդկաստանից մուտք գործած, և չը նայելով, որ իր ժամանակին չէին կարողացել հիւանդութիւնը որոշել, ու նրան առանձնացնելու համար էլ հարկաւոր բայառիկ միջոցները ձեռք չէին առել, բայց և այնպէս ժանտախտը չը կարողացաւ տարածուել շնորհիւ այն հանգամանքի, որ բաղադրը ընդհանրապէս գտնվում էր սանիտարական բարելաւ ու բարեկարգ վիճակի մէջ:

Ի՞նչ ԶՊԵՍ ՎԱՐՎԵԼ ԺԱՆՏԱԽՏԻՑ ՄԵՌԱԾՆԵՐԻ ԴԻԱԿՆԵՐԻ ՀԵՏ:—Մեռնելուց յետոյ, դիակը փաթաթում են սուլեմայի 1 : 500 լուծուածքով թրջուած սաւանի մէջ, և եթէ ծնողները ցանկանում են լողացնելու արարողութիւնը անպատճառ կատարել, պէտքէ մարմինը լողացնել նոյն լուծուածքով: Դադարի տակը մի շերտ մարած կիր են շաղ տալիս, դնում են դիակը և նրա վրա ևս շաղ տալիս նոյնը, ու ապա դրնում կափարիչը, անմիջապէս պինդ մեխում, դրսից ոռոգում են առատօրէն կարբօլեան 5% թթուութիւնով կամ սուլեմայով: Հանգուցեալներին համբուրելը միանգամայն անթոյլատրելի, է և

վտանգաւոր: Անպայման զերադասելի է դիակներին այրելը, ինչպէս այդ անումէին վերջերս Մանջուրիայի համաճաշակի ժամանակ, որտեղ նոյն իսկ չէին խնայում ամբողջ տներ, թաղեր այրել, եթէ նրանք վարակուած են եղիլ ժանտախտով:

ԱՌՆԵՏՆԵՐԻ (ՄԵԾ ՄԿՆԵՐԻ) ՈՒ ԱՅԼ ՎՆԱՍՏԻՍԻ ՄԻԶԱՏՆԵՐԻ ԴԵՄ ԿՌՈՒԵԼԸ.— Վերևում ասացինք, որ ժանտախտի թունաւոր մանրէները հեշտութեամբ փոխադրվում են շրջապատող մարդկանց վրայ կենդանիների ու միջատների միջոցով, ինչպէս. մկների, լուերի և փայտօջիւնների: Հետևապէս շատ պարզ է որ ժողովրդին ժանտախտի հիւանդութիւնից պաշտպանելու համար հարկաւոր է ժամանակին մտածել, որքան հնարաւոր է, լիակատար չափով կոտորելու, ոչնչացնելու այդ սարսափելի հիւանդութիւնը մարդկանց վրայ փոխադրողներին, որոնց շնորհիւ այդ հիւանդութիւնը մեծ բանակութեամբ մարդկային զօհեր է տանում զէրեղման:

Այդպէս ուրեմն. ժանտախտի դէմ կռուելու երկրորդ գործը պէտք է լինի մկներին սխտեմատիկաբար կոտորելը, որ, սովորաբար, աջող կերպով կատարվում է թոյների օգնութեամբ; և չը պէտքէ մոռանալ, որ մեծ մկները, ապրելով զանազան պայմաններում, ունենում են նաև զանազան ճաշակներ:

Դրա համար գործ են ածում հետևեալ թոյ-

ները. մկնդիղը, ֆօսֆորը և ստրիխնինը: Այդ թոյների գործածութիւնը պէտք է կատարել սակայն վերին աստիճանի զգոյշ կերպով, որպէսզի նրանցով պատահաբար չը թունաւորուեն ուրիշ կենդանիներ կամ նոյն իսկ մարդիկ: Այդ պատճառով էլ բնակարաններում, բաց և դիւրամատչելի տեղերում այդ թոյները չը պէտք է գործադրել, իսկ եթէ բնակարաններում կարիք կայ գործադրել նրանց, պէտք է աշխատել դնել անմիջապէս բների ներսը:

Կացարաններում, մագազիններում մթերանոցներում առնետներին կոտորելու համար գործադրում են զանազան տեսակի թոյների և միջոցների հետևեալ խառնուրդը, 1) վերցնում են 32 գրամ խոզի ճարպ, 16 գրամ ալիւր, 2 գրամ մկնդեղ, 16 գրամ ծեծված ընկոյզ և մի գրամ ծեծված սամեթի սերմ (Укропное семя): Այդ բոլորը տաքացնում են ու խառնում, որպէսզի ճարպը հալի: Մկնդեղի այդ խառնուրդից (պաստայից) քսում են մսի կտորների, պանրի, խմորի ու այլ բաների վրայ ու դնում բներում: Պէտքէ ի նկատի ունենալ, որ մկնդեղով թունաւորված մկները իրանց առատ կղկղանքներով կարող են հեշտութեամբ աղտոտել շրջապատող իրերը թոյնով:

Ամբարանոցներում, ներքնատներում, նրկուղներում ապրող մկներին թունաւորում են

լափում են նրանց ու կոտորվում:

7) Միւս անվտանգ միջոցը կիրն է շաղախված շաքարի ու ալիւրի հետ: Պրի փոխարէն կարելի է գործածել նաև դաճ:

Մկներին հրապուրող մօտ տեղերում դնում են մի աման՝ այդ ջրով լի: մկները, ծարաւից տանջուելով, խմում են ու կոտորվում հէնց այդ ջրով լի ամանի մօտ:

Վերջին ժամանակներս մասսայական կերպով մկներին կոտորելու համար վարակում են մկնային տիֆով, որոնց բուժումները կարելի է ստանալ յատուկ լաբօրատօրիաներից: Հացը թրջում են բուլեօնի (մսաջրի) բուժումների այդ բաւոնքիաներով և զցում զանազան տեղերում: մկները ուտում են նրանց ու կոտորվում:

Փակ բնակարաններում, ներքն ստներում և նաւերի ներքնայարկերում, մկներին ոչնչացնելը կատարում են խեղտող գազով հետեւալ եղանակով: 1000 խորանարդ մետր տարածութեան համար վերցնում են 10 կիլօ (կիլօն $2\frac{1}{2}$ դրանրայ է) ծծումբ և 20 կիլօ փայտի ածուխ: Ծծումբը աչրում են փայտածուխի հետ միասին կրակարանի մէջ կամ աղիւսի յատակի վրայ, ինչպէս սովորաբար շերամապահութեամբ պարալիտներն են ծծումբով անոսանում տները: Դրա գազից բոլոր մկները խեղտվում են ու կոտորվում: Մեծ մկների թալարով մկներ բռնելը, կարելի է ասել, որ անցնում է անը-

պատակայարմար: որովհետեւ մկները սովորելով աշխատում են զգուշութեամբ խուսափել այդ հրապուրող թակարդներից: Հոգենաւերում մկներին կոտորելու համար կան յատուկ գործիքներ (Clayton, Nocht—giemsa), որոնք իրանցով պատրաստած գազերը մտցնում են նաւի ստորին նաւախորշերը (թթուածնոտ ածխածնի, ածխաթթուի, թթուածնոտ ծծմբի խառնուրդ է):

Միջատները, լուերը և փայտօջիւնները ներկայանում են անմաքրութեան անվերջ ուղեկիցներ ապրելու բնակարաններում, ուստի մաքրութիւնը, մաքրասիրութիւնը թէ տներում, թէ շորերում անպայման պէտք է պահպանել կոտորելով այդ վնասակար պարազիտներին:

Լուերը, որ միշտ լինում են մարդկանց վրայ, իրանց ձուերը դնում են յատակների և կահկարասիների արանքներում: Դրանց սիրած տեղը, այսպէս ասած, որբանը—յատակների տակ գտնուող տարածութիւններն են, մանաւանդ եթէ թեփ կայ, որը շատ անգամ մնում է յատակի տակ տները շինելուց յետոյ: Միայն հասունացած միջատներն են անցնում մարդկանց վրայ: Այդ պատճառով շորերի մէջ եղած լուերը կոտորելիս՝ պէտք է կոտորել նաև նրանց ձուաները և թրթուրները: Դրա համար անհրաժեշտ է եփ տալ եռացրած ջրում սպիտակեղէնները և շորերի վրա շաղ տալ պարսկական ոսմաշկա (լուի ծաղիկ) և յաճախ լուանալ նաւթախառն կամ սկիպիդարախառն ջրով յատակները,

և ընդհանրապէս յաճախ հեռացնել, դուրս բերել ապրելու տեղերից կեդտն ու փոշին:

Փայտոջինները սովորաբար ապրում են մահակալների մէջ և զրանց մօտիկ բնակութեան տեղերում, ու թափվում են մարդկանց վրա գլխաւորապէս գիշերը, իսկ շորերի մէջ պատահմամբ մնում են մի օր:

Նրանց կոտորելու համար հարկաւոր է մահակալների արանքները յաճախ բսել կերասին (նալթ), քացախի էսսենցիա և սկիպիդար:

Այդ վնասակար միջատների բազմանալու դէպքում՝ բնակարաններում շատ յաջող կերպով կարելի է բնաջինջ անել նրանց դազի դեզինֆեկցիայով, կամ ֆօրմալինի գոլորշիով և կամ ծծմբային անհիդրիտով (сѣрнистымъ аргидридомъ)։

Վերջին ժամանակներս յաջողութեամբ գործադրում են բոլոր միջատների դէմ բժիշկ Մալինինի հակամօսկիտային հեղուկը, որ կարելի է գտնել բոլոր դեղատներում: (Противумоскитная жидкость д-ра Мялинина)։

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԳՈՒԹՅՈՒՆԸ.— Անձնական նախագգութեան համար, ի հարկէ, և բոլորի համար ամենալաւ նախագգութեան միջոցս է երբէք չը շփուել ժանտախտով հիւանդացողների հետ, չօգտուել նրանց իրերից, պէտք է մաքուր պահել մարմինը, շորերը, բնակարանները, հսկել առողջութեան վրայ, կանոնաւոր կեանք վարել, այնպէս, ինչպէս սո-

վորաբար. ուշադրութիւն դարձնել մարմնի բաց տեղերի վրայ, հսկել, որպէսզի չանգուածներ, քերծուածքներ չը լինեն ձեռքի վրայ, ոտաբորիկ ման չը գալ: Նրանք, որոնք խնամում են ժանտախտով հիւանդացողներին, մանսուանդ թոքային տեսակով վարակուածներին, պէտք է կրեն յատուկ դիմակներ, որ պաշտպանում է բերանը և քիթը: Դիմակ չունենալու դէպքում հարկաւոր է շունչ քաշել թաց սպունգների միջով կամ թէ ծածկել երեսը թանձիփով:

Ուռուցքային տեսակի ժանտախտից վարակուելը այնքան էլ մէծ չէ, երբ ժանտախտի ցուպիկները փակուած են ուռած գեղձերի մէջ: Երբ ուռուցքները թարախակալվում են, փափկում ու բացվում, նոյն իսկ վարակման երկիւղը այդ թարախից աննշան է. որովհետև ուռուցքների թարախը շատ քիչ ժանտախտի ձողիկներ է պարունակում իր մէջ, կամ եթէ պարունակում էլ է, համարեա, անկենսունակ են նրանք: Ընդհակառակը, չափազանց վարակիչ են ծանր սեպտիցեմիական ուռուցքային ժանտախտի դէպքերը, երբ ժանտախտի բացիկները դեռ կենդանութեան ժամանակ արտաթորվում են կազմուածքից (բղլամի) խորխի, կղկղանքի, են կազմուածքից (բղլամի) խորխի, կղկղանքի, մէզի ու բերանի թուքի հետ միասին: Թոքերի մաքուր ժամանակ: Վերջապէս ամենաբերկրազարդ ժամանակը թոքային ժանտախտով հիւանդներն են, որովհետև այդ հիւանդները հաւանաբար և նոյն իսկ խօսելիս՝ ցրել են

տալիս խուխը մանրիկ մասնիկներով, որոնք պարունակում են իրանց մէջ անհամար քանակութեամբ բացիլներ, և, այդպիսով, հիւանդներին շրջապատող մթնոլորտը վարակում են ժանտախտի բացիլներով:

Բժիշկներն ու բժշկական պերսոնալը ամենից քիչ են ենթարկվում վարակման երկիւղին, եթէ միայն լաւ հետևում են իրանց ձեռքերի մաքրութեան ժանտախտով հիւանդին նայելուց յետոյ, և աշխատում են ընդարձակ, օդը մաքուր, առողջապահական տեսակէտից լաւ կազմակերպված ու կահաւորված հիւանդանոցներում:

Հին ժամանակներում գործածական էր իւր քսելը. ձեռքերը իւր էին քսում և հագնում անթափանցելի կտորից կամ կաուչուկից կարած խալաթներ նախազգուշութեան համար, ներկայումս այդ բանը այնքան էլ անհրաժեշտ չէ համարվում. որովհետև դրանով միայն ահ ու սարսափ էին ազդում հիւանդների ու առողջների վրայ: Հիւանդներին այցելելիս բաւական է ամեն անգամ հագնել բաթանի մաքուր խալաթ, ինչպէս որ հիւանդանոցներում առհասարակ հագնում են հիւանդանոցի ծառայողները, բժիշկները, ֆելդշէրները, իսկ դուրս գալուց՝ ձեռքերը մեծ խնամքով լուանալ սապոնով կամ սուլէմայով. վատ չի լինիլ, ի հարկէ, լուանալ սուլէմայով (1:100) նաև միջուրն ու մազերը: Հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել լաւ

անուղ ունենալու վրայ:

ԺԱՆՏ ԱԽՏԻ ԲԺՁԳՈՒԹԻՆԸ. — Ներկայումս թէ թորային և թէ ուռուցքային սովորական ժանտախտի դէմ ոչ մի որոշ յուսալի բժշկական միջոց չը կայ, Բուժողական շատ միջոցներ են փորձել, շատ դեղեր գործադրել, բայց ոչ մէկը դեռ ևս իրական օգուտ չէ տուել այդ հիւանդութիւնը բուժելու գործում: Բժշկական օգնութիւնը սահմանափակվում է միայն նրանով, որ բարձրացնում է մարդու օրգանիզմի ոյժը, մանաւանդ սրտի գործունէութիւնը. Այդ կողմից ամենաօգտակարը համարում են ալկօհօլ՝ խրամիչները, որ տալիս են հիւանդին մեծ քանակութեամբ և դա ամենէին արբեցողութիւն չէ նկատվում: Տալիս են զրգռեցուցիչ միջոցներ. օրինակի համար բժ. Աօեաման, երբ Հօնգ-Կօնգում վարակուեց ժանտախտով, իր գերօրինակ փրկուելը վերադրում է նրան, որ իր հիւանդութեան հէնց սկզբի օրից տալիս էին խմելու մեծ քանակութեամբ գինի, ամմեակի (անուշադրի) և դիդին մատնէտունիկի պրէպարատներ:

Ոչ թէ տենդի ժամանակ, այլ տարութիւնը իջնելուց յետոյ, հիւանդը մի քանի ժամանակ պէտք է մնայ անկողնում (4 օր. ոչ պակաս) և խոյս տայ խիստ շարժողութիւնից, ապա թէ ոչ այդ ժամանակ կարող է յանկարծակի սրտի կաթուած ստանալ:

Անձնական նախազգուշութեան միջոցներ

բից մէկնէլ պատւաստումն է:

Հէնդ որ գտնուեցաւ ժանտախտի մանրէն (միկրօքը), բժ. Երսէնը անմիջապէս պատ-
րաստեց հակաժանտախտային շիճուկ այն-
ձևով, ինչձևով որ պատրաստում են հակադիֆ-
տերիատային շիճուկը: Նախապաշտպանողական
պատւաստումների օգուտը անկասկածելի է:
Այդ իրական ապահովութիւնը վարակիչ հիւան-
դութիւններից (իմունիտետը), նրանցից գերծ-
մնալը շարունակվում է մի քանի ամիս:
Վարակման անընդունելիութիւնը չէ իւրացվում
սրսկումից անմիջապէս յետոյ, այլ մի քանի
օրից յետոյ միայն (5—7 օր), երբ օրգանիզմը
սկսում է արտադրել պաշտպանողական հիւ-
թեր: Պատւաստուածների մէջ հիւանդացողների
թիւը 5 անգամ քիչ է՝ քան չը պատւաստուած-
ների մէջ, իսկ մեռնողների թիւը 8—9 ան-
գամ պակաս՝ քան պատւաստուածների մէջ:

Հակաժանտախտային շիճուկը իբրև բու-
ժիչ միջոց, երկար փորձառութիւններից յե-
տոյ, ինչպէս և ուրիշ շիճուկներ, ցոյց է տուել
իր անպօրութիւնը և նրա նշանակութիւնն
էլ այնքան մեծ չէ ու դեռ ևս դրական գիտա-
կան հիմունքներ էլ չունի, թէև շատերը աշ-
խատում են ապացուցանել, որ նա ապշեցուցիչ
հետեանքներ է տուել: Մօսկվայի բժիշկների ըն-
կերութեան նիստում բժիշկներ Խօլինի և Սի-
նայեվի կարգացած զեկուցումներից երևում է,
որ շիճուկի պատւաստումը ապիս է 30—35%

առողջացողներ, սակայն հազազիւտ չէին նաև
«շիճուկային» հիւանդութեան դէպքերը: Պրօ-
ֆէսսօր Ջաբօրօտինը պատւաստումները, շի-
ճուկարութիւնը (սիւթէրապիա) գտնում է
շատ օգտակար:

Կան երկու տեսակ հակաժանտախտային
միջոցներ. մէկը՝ բժ. Խավկինի հակաժանտախ-
տային պատւաստանիւթ (вакцина), որը գործ
է ածվում իբրև նախապաշտպանող միջոց: Ըստ
Խավկինի, չը պատւաստուածների մահացու-
թիւնը 60,00 % է կազմում, իսկ պատւաստ-
ուածներինը՝ 23, 9%:

Կիւս միջոցը Երսենի (Іерсeнъ) հակաժան-
տախտային շիճուկն է, որը գործադրվում է
թէ իբրև բուժիչ և թէ իբրև նախապաշտպանող
միջոց:

Դժբախտաբար այդ միջոցները ներկայումս
Մանջուրիայում անգոր են հանդիսանում մա-
նուանդ թոքային ժանտախտի դէմ:

2ը նայելով նախապաշտպանողական պատ-
ւաստումների որոշ չափով տուած օգտին, այ-
նուամենայնիւ ժանտախտի դէմ կռիւ մղելու
գործում չի կարելի սահմանափակուել և բաւա-
կանալ միայն դրանով, ու այդպիսով առաջին
կանանալ միայն դրանով, ու այդպիսով առող-
տեղը դարձեալ բռնում են սանիտարական առող-
ջապահական լաւ միջոցները, նկատված է ար-
դէն, որ այն բոլոր երկիրները, որոնք ապրում են
նահապետական կեանքով, գտնվում են ժանտախ-
տի ուրուականի մշտական սպառնալիքի ներքոյ:

Գոտորելու այդ ձևը հետևեալ կերպով է իրագործվում: Էլէքտրականութիւնը անցկացնող լարը ձգում են հողից հինգ սանտիմետրաչափ բարձր և ծայրին ամրացնում են մի կտոր խոզի ճրագու, անիսի հատիկներ ցանում վրան, որը արտասովոր գրաւչութիւն ունի առնետների համար: Նրանք կանգնում են, հոտոտում նրան, կպչում լարին և էլէքտրականութեան հարուածից սպանվում: Մկներին կոտորելու համարեա թէ նոյնանման սխտեմբ գործադրուեց նաև Օդեսսայում վերջին համաճարակի ժամանակ: Վերջինիս օրինակին հետևեցին նաև Թիֆլիսում և այլն:

Եւ ահա այդպիսի կոլտուրական պայմանների շնորհիւ, Անգլիայում այն կարծիքն է տիրում, որ այդ երկիրը բոլորովին փրկուած է ժանտախտի ներմուծման հաւանականութիւնից:

Կոլտուրայի անհրաժեշտութիւնը, որպէս ժանտախտի դէմ մաքառելու միակ նախազգուշական միջոցի, այնու առաւել պահանջ է դառնում, որովհետև ժանտախտի տարածման պայմանները դեռ ևս լաւ ուսումնասիրուած, հետազոտուած չեն: Հէնց այդ հետազոտութեան համար էր, որ անցեալ 1911 թւին՝ ամառը հռչակաւոր ոռւս գիտնական բակտերիոլոգ պրոֆ. Մեշնիկովը Աստրախանի նահանգը զնաց երեացած ժանտախտը հետազոտելու տեղն ու տեղը: Միևնոյն նպատակով էլ նա ուշադրութիւն է դարձնում առանց բացառութեան այն բոլոր

միջատների վրայ, որոնք շրջապատում են ժանտախտից մեռածների դիակները:

Մեշնիկովի հեղինակաւոր կարծիքով, եթէ եւրոպան մեր օրերում զերծ է մնում համաճարակներից, պատճառը նրա սանիտարական բարւոք վիճակն է: Դրա շնորհիւ էլ նա անվարակելի է և ժանտախտից վախենալու պատճառ չունի:

Ուրեմն մաքրութիւն. մաքրութիւն ամեն բանում, ամեն տեղ և ամեն ժամանակ, բայց ևս առաւել համաճարակների վտանգի հանդէպ, ահա ժամանակակից բժշկականութեան դէվիզը, նրա վերջին խօսքը, միակ տարրական նպատակայարմար խորհուրդը, որ ամենահասկանալին է և ամենամատչելին թէ ունևորի համար, թէ չքաւորի, թէ քաղաքացու համար, թէ շինականի ու շինական համայնքների համար:

Սանիտարական-առողջապահական բարւոք պայմաններ ստեղծելը կոլտուրական ազգերի, հասարակութիւնների ու անհատների ամենահաւասարակ դէմքն է, որով անխնայ կերպով հզօրադոյն գէնքն է, որով առհասարակ կուռում է համաճարակների դէմ, նախազգուշ և մասնաւորապէս ժանտախտի դէմ, մեշակոտ խելացի միջոցներով շէջօքացնում, մեկուսացնում նրան ու արմատախիլ անում:

Սանիտարական - առողջապահական բարեկեցիկ պայմաններ ստեղծելու համար՝ անհրաժեշտ է, որ ոչ միայն իւրաքանչիւր անհատ ձգտէ իրան մաքուր պահելու, ոչ միայն իր

անմիջական շրջապատը դնէ առողջապահութեան պահանջներին համապատասխան պայմանների մէջ, այլ և մասնակից լինի ընդհանուր հաւաքական համերաշխ գործակցութեան ու կատարէ ճշտութեամբ այն խելացի խորհուրդներն ու ցուցումներն որոնք բոլորում են կառավարչական և հեղինակաւոր գիտական-բժշկական մարմիններից, որպէսզի բեղմնաւոր ու, աջող լինի կոխը, մանաւանդ այն խաւերում, ուր տգիտութիւնը դեռ ևս գերիշխող է, ուր մասսան զուրկ է ինքնօգնութեան գաղափարից:

Դէն ձգենք, ուրեմն, անտարբերութիւնը: Լինենք պարտաճանաչ թէ իբրև անհատ և թէ իբրև հասարակութեան անդամ. ձգտենք ինքնօգնութեան, ինքնամարքութեան, գիտակցական վերաբերմունք և ինքնագործունէութեան եռանդ ցոյց տանք համայնական կուռում, ներկայ սփնիտարական և առողջապահական հրատապ, անյետաձգելի խնդրում:

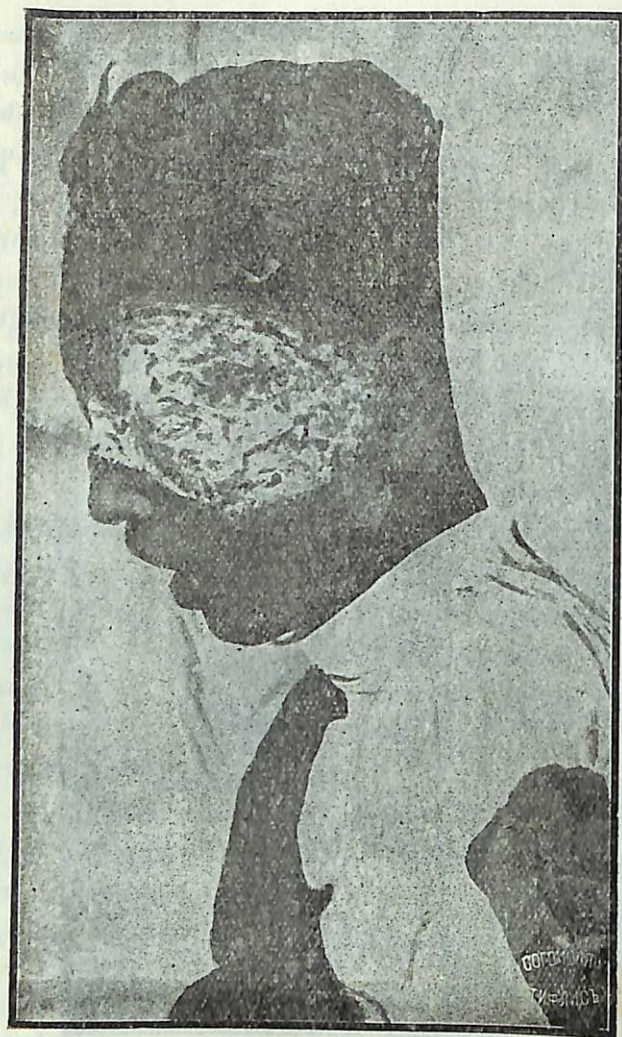
Մէկը ընդհանուրի համար և ընդհանուրը մէկի համար: — Թող դա լինի իւրաքանչիւր անհատի, իւրաքանչիւր հասարակութիւնների ու համայնքների մշտական նշանաբանը:

Վ Ե Ր Ջ

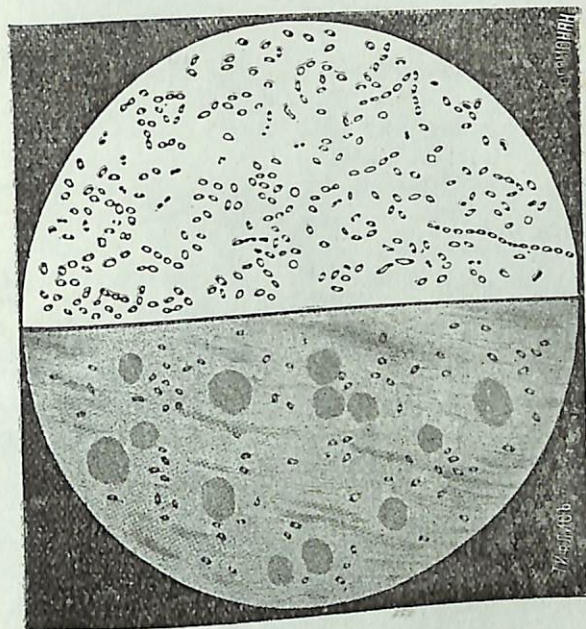
№ 1.

Ուռուցֆային ժանախտը կոնասակին

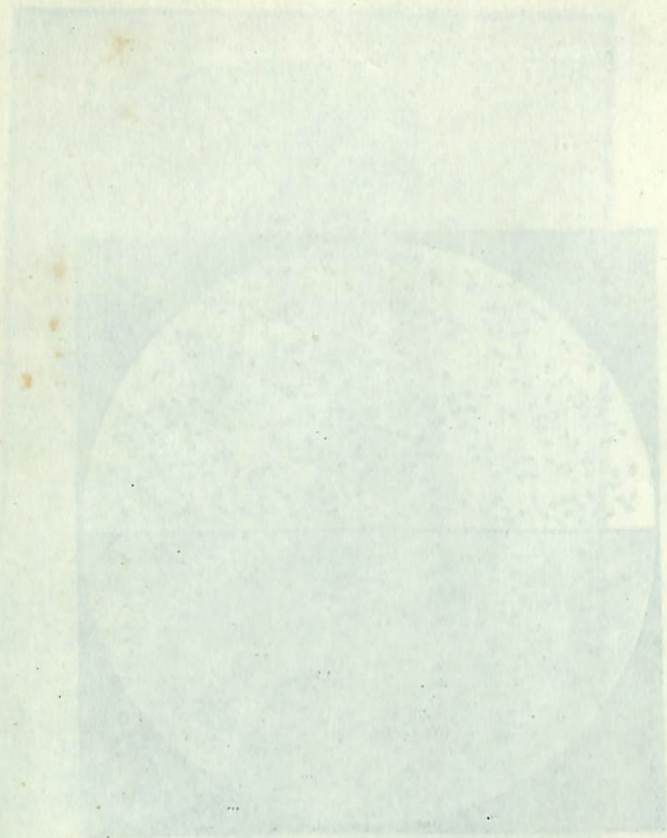
№ 2.

Ժանախոսի փախսային վերքը գլխի վրա

№ 3.

Ժանախոսի բացիկները

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0285553

6831

Apr.

2-3867a

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.